

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра української мови і літератури

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему «**Мовленнєва поведінка суб'єктів сімейно-побутового
конфлікту (на прикладі повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-
Левицького)**»

Виконала студентка 2 курсу, групи МУФ-2
спеціальності 035 «Філологія»
освітньо-професійної програми
«Українська мова і література»
Глущенко Анастасія Валеріївна

Керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Мініч Лариса Степанівна
Рецензент – кандидат філологічних наук, доцент
Шульжук Наталія Василівна

Острог, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНО-ПОБУТОВОГО КОНФЛІКТУ	9
1.1. Мовленнєва поведінка суб'єктів сімейно-побутового конфлікту як предмет дослідження лінгвоконфліктології. Причини виникнення конфліктів	9
1.2. Термін «конфлікт» та суміжні до нього поняття: суперечка, сварка, розбіжність, протистояння. Конфліктний тип мовної особистості.....	15
1.3. Типологія конфліктів. Поняття сімейно-побутового конфлікту.....	27
РОЗДІЛ II РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СИНТАСИЧНИК МОВЛЕННЄВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРСОНАЖІВ ПОВІСТІ «КАЙДАШЕВА СІМ'Я».....	35
2.1. Мовленнєві конфліктогени головних персонажів повісті «Кайдашева сім'я»	35
2.1.1. Лексичні мовні конфліктогени	36
2.1.2. Синтаксичні мовні конфліктогени	49
2.1.3. Фразеологічні мовні конфліктогени	55
2.2. Аналіз рівня конфліктності мовлення головних персонажів повісті	58
ВИСНОВОК.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИК СКОРОЧЕНЬ

КТМО – конфліктний тип мовної особистості;

ЛМК – лексичні мовні конфліктогени;

СМК – синтаксичні мовні конфліктогени;

ФМК – Фразеологічні мовні.

ВСТУП

Мовленнєвий конфлікт, тобто конфлікт, реалізований за допомогою мовлення, вивчає низка у наукових царин: соціологія, психологія, лінгвістика (зокрема соціо-, психо-, етнолінгвістика) та лінгвоконфліктологія.

Мовленнєвий конфлікт – це складний феномен, який виникає внаслідок розбіжностей у мовленнєвому вираженні поглядів, думок та емоцій між учасниками комунікації. Відзначається відсутністю згоди та може виявлятися через різноманітні лінгвістичні аспекти, такі як вибір слів, інтонація, синтаксис і фразеологія.

Мовленнєва поведінка стає важливим аспектом вивчення конфлікту. Існує глибока взаємодія між мовленнєвим конфліктом та способом, яким люди виражають свої думки та почуття. Аналіз лексичних, синтаксичних та фразеологічних особливостей мовленнєвої поведінки в контексті конфлікту розкриває механізми виникнення розв'язання конфлікту.

Дослідження мовленнєвого конфлікту та його взаємозв'язку з мовленнєвою поведінкою не лише поглиблює наше розуміння взаємодії в мовленнєвому середовищі, але й надає практичні інструменти для покращення комунікації.

Дослідження мовленнєвої поведінки в контексті сімейно-побутового конфлікту має велике значення, оскільки саме через мову люди виражають свої почуття, виражають свої думки та намагаються знайти компроміс. Аналіз мовленнєвих стратегій та тонкощів мовлення дозволяє розуміти, які саме аспекти сприяють виникненню конфліктів та як можна ефективно впливати на їх розв'язання.

Актуальність теми дослідження. В контексті широкого визнання лінгвоконфліктології як молодої, але перспективної галузі, актуальність обраної теми стає елементом внеску в розвиток наукового знання. Дослідження лінгвоконфліктів у сфері сімейно-побутових відносин надасть можливість

вивчити конфліктогенні аспекти комунікативної поведінки, розкрити їх лінгвістичні прояви та динаміку.

У вузькому розумінні актуальність полягає в тому, що вивчення лінгвоконфліктів у сімейно-побутових умовах має безпосереднє значення для практичного застосування. Аналіз мовленнєвої поведінки суб'єктів конфлікту в контексті сімейних стосунків дозволить розробити рекомендації для ефективного вирішення мовленнєвих конфліктів та поліпшення комунікаційного взаємодії.

Здійснення наукового аналізу лінгвоконфліктів у сімейно-побутовому середовищі має важливе теоретичне значення для розширення розуміння взаємодії мови та конфліктів. Це дослідження сприятиме вивченню специфіки мовленнєвих виявів конфліктів та розробці науково обґрунтованих методів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна, як важлива частина глобального наукового співтовариства, активно приєднується до дослідження у царині лінгвоконфліктології.

Українські вчені активно досліджують мовленнєві конфлікти. Роботи таких науковців, як І. В. Ващенко, [10], Т. В. Дуткевич [24], Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Торженко [32], Л. В. Чайки [55], а також Л. А. Білоконенко [9], Н. К. Войцехівської [13], С. С. Горбач [21], О. Д. Бігунова [6], відзначають феномен комунікативного конфлікту та конфліктної ситуації у мовленні.

Доктор філологічних наук Л. А. Білоконенко зробила значний внесок у дослідження вербальних конфліктів та мовних маркерів конфлікту. У своїй статті «Лінгвокультурне поле конфлікту» вона визначає лінгвоконфліктологію як галузь, яка виявляє цілісну картину комунікативної поведінки людини й людської спільноти. Ця нова галузь на стику соціології, культурології, психології, теорії комунікації і лінгвістики сприймається як новий напрям, що знаходить практичне застосування та вносить вагомий вклад у вітчизняну науку [7, с. 30].

Метою дослідження є глибоке вивчення мовленнєвої поведінки суб'єктів сімейно-побутового конфлікту на прикладі повісті "Кайдашева сім'я" Івана Нечуя-Левицького. Дослідження спрямоване на розкриття лінгвістичних аспектів конфліктної комунікації, виявлення специфічних мовних засобів, які використовують герої для вираження своїх поглядів, емоцій та взаємин у конфліктних ситуаціях.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання **таких завдань**:

1. Зібрати та систематизувати літературні та наукові джерела з лінгвоконфліктології та конфліктології.
2. Використовуючи теоретичні знання, розробити методикку аналізу мовленнєвої поведінки в сімейно-побутовому конфлікті.
3. Здійснити аналіз повісті "Кайдашева сім'я" Івана Нечуя-Левицького, зосереджуючись на лінгвістичних аспектах конфліктної мовленнєвої поведінки персонажів.
4. Визначити специфіку впливу мовленнєвої поведінки на розвиток сюжету та характеристизацію героїв повісті.

Об'єктом нашого дослідження є мовленнєва поведінка персонажів повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» під час конфліктів.

Предметом нашого дослідження є лексичні, синтаксичні та фразеологічні мовленнєві одиниці, які використовують персонажі повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» з метою ескалації конфлікту.

Джерельна база: повість Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».

Теоретична цінність дослідження. Дослідження мовленнєвої поведінки суб'єктів сімейно-побутового конфлікту сприяє розширенню теоретичних знань у галузі лінгвоконфліктології, яка є відносно молодого наукою. Аналіз конфліктів через призму мовленнєвої поведінки відкриває нові аспекти вивчення конфліктології з лінгвістичної точки зору.

Наукова розвідка дозволяє розкрити мовленнєві стратегії та тактики, використовані в сімейно-побутових конфліктах. Це може допомогти у розумінні, як мовленнєва поведінка впливає на хід конфлікту та його результати.

Дослідження вирішує термінологічні питання, пов'язані з розрізненням термінів «конфлікт», «суперечка», «сварка», "розбіжність" та "протистояння". Роз'яснення цих понять дозволяє уникнути плутанини в їх використанні та сприяє точнішому розумінню лінгвоконфліктологічних явищ.

Практична цінність дослідження:

1. Покращення комунікативних навичок. Розуміння того, як конфлікти виражаються через мовлення, може сприяти покращенню комунікативних навичок та уміння ефективно взаємодіяти у сімейному оточенні.

2. Консультативна допомога. Вивчення мовленнєвої поведінки в контексті сімейно-побутового конфлікту може мати практичний вигляд у консультуванні сімейних психологів, юристів та інших фахівців, що працюють з сімейними взаєминами.

3. Розробка програм вивчення конфліктної комунікації. Результати дослідження можуть слугувати основою для створення програм та тренінгів із покращення конфліктної комунікації, які будуть корисні для різних груп населення.

Методологія дослідження. Аналіз за безпосередніми складниками використаний для розгляду лексичних, синтаксичних та фразеологічних особливостей мовленнєвої поведінки персонажів. Дозволив детально проаналізувати вибір слів, структуру речень та використання фразеологізмів у конфліктних ситуаціях.

Дистрибутивний аналіз використаний для вивчення розподілу конфліктно-зabarвлених слів та конструкцій у тексті повісті. Цей метод дозволяє виявити ключові моменти та інтенсивність конфліктності.

Компонентний аналіз використаний для розкриття взаємодії різних компонентів мовленнєвої поведінки персонажів у конфліктних ситуаціях. Цей метод дозволяє визначити вагомість кожного елементу в структурі конфліктного висловлення.

Аналіз трансформацій мовленнєвих конструкцій здійснений для виявлення змін в структурі мовленнєвих конструкцій персонажів під впливом конфліктних ситуацій. Це дозволило визначити, як саме мовлення перетворюється, стає конфліктно маркованим в умовах конфлікту.

Ці методи спрямовані на розкриття внутрішньої структури та мовленнєвих проявів конфлікту в повісті "Кайдашева сім'я" та аналіз їх впливу на розвиток сюжету та характеристику персонажів.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення магістерського дослідження було представлено в доповіді «Лінгвокультурний феномен побутового конфлікту» на XXVIII викладацько-студентській конференції «Дні науки» в Національному університеті «Острозька академія», секція «Актуальні питання стилістики, лінгводидактики й культури української мови». Статті «Лінгвокультурний феномен побутового конфлікту» та «Особливості мовленнєвої взаємодії між головними персонажами повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького» були опубліковані на Науковому блозі НаУОА.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, який містить 51 позиція, та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок, з яких 67 сторінок – основного змісту.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНО-ПОБУТОВОГО КОНФЛІКТУ

1.1. Мовленнєва поведінка суб'єктів сімейно-побутового конфлікту як предмет дослідження лінгвоконфліктології. Причини виникнення конфліктів

Конфлікт є невід'ємним елементом суспільного життя, який потребує детального вивчення. Протягом тривалого часу «конфлікт» не виділяли як окремий об'єкт дослідження, адже у СРСР конфліктологічна традиція була несформованою через штучно створену ілюзію неіснування антагоністів. Проте з 20-х років ХХ ст. ми можемо простежити становлення міждисциплінарної галузі знань – конфліктології – науки про конфлікт, його генезу, види, наслідки, тощо.

Україна, як інтегрована частина світового наукового співтовариства, також долучилася до вивчення конфліктології. Першою працею з конфліктології в пострадянській Україні є навчальний посібник О. Бандурки та В. Друзя «Конфліктологія» [1]. З-поміж українських учених, які одними з перших зробили вагомий внесок у розвиток конфліктології, є М. І. Пірен – доктор соціології, професор Української академії державного управління. Наступним значним кроком стало видання підручників «Загальна конфліктологія» (І. В. Ващенко, С. П. Гиренко, Р. А. Хамалян [10]) і «Конфліктологія» за редакцією професора Л. В. Герасіної та М. І. Панова [20].

Низка як вітчизняних (І. В. Ващенко, [10], Т. В. Дуткевич [24], Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Торженко [32], та інших), так і зарубіжних наукових праць, зосереджених на різноманітних аспектах конфлікту (психологічних, політичних, юридичних, філософсько-соціологічних), засвідчує активний інтерес наукової спільноти до конфліктології.

З кінця ХХ століття – «з часу актуалізації проблеми образи честі та гідності особистості за допомогою прийомів сугестивного впливу та маніпулювання

свідомістю реципієнтів різноманітними семантико-стилістичними засобами мовлення»¹ – виникає нова галузь прикладної лінгвістики – лінгвоконфліктологія. Розширення конфліктології на сферу мовленнєвої взаємодії та комунікації було поштовхом до цього. Звісно, основні засади і концепція нового напрямку лінгвістики – лінгвоконфліктології – лише формуються, проте в українському мовознавстві низка науковців присвятила свій доробок цій царині: Ф. С. Бацевич [3], С. В. Форманова [45], Т. А. Космеда [34], Л. В. Чайка [48], феномену комунікативного конфлікту та конфліктної ситуації спілкування присвячені роботи Л. А. Білоконенко [8], Н. К. Войцехівської [13], С. С. Горбач [20], О. Д. Бігунова [5] та ін.

Значний внесок у дослідження вербальних конфліктів та мовних маркерів конфлікту зробила доктор філологічних наук Л. А. Білоконенко, яка у своїй статті «Лінгвокультурне поле конфлікту» зазначає: «Лінгвоконфліктологія виявляє цілісну картину комунікативної поведінки людини й людської спільноти. Нова наукова галузь на стику соціології, культурології, психології, теорії комунікації і власне лінгвістики сприймається як новий напрям, затребуваний життєвою практикою. Вона проходить у вітчизняній науці етап формування й дає поштовх до нових наукових теорій» [6, с. 30].

Лінгвоконфліктологія вивчає мовні засоби, використані у процесі виникнення, розвитку та завершення конфліктів, аналізує поведінку мовців, їхні дії, різні мовленнєві вияви негативного ставлення, вираженої емоційності, агресивності, стресу, суб'єктивності.

Крім терміна «лінгвоконфліктологія», науковці пропонують й інші назви цієї лінгвістичної галузі знань: девіатологія, помилкознавство, помилкологія, ляпсологія та ін. Ці номінації репрезентують фокус науковців саме «на мовленнєвих чи вербальних помилках, неточностях, некоректностях, комунікативних невдачах, що лежать в основі «вербального конфлікту» чи

¹ Гарбера І. В. Теоретико-методологічні засади лінгвоконфліктології як галузі сучасної прикладної лінгвістики. Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 182-183.

«конфлікту комінікативного» [35]. Термінологічна варіантність свідчить про те, що спостерігається процес становлення не лише наукових напрямів – формується їх концептуальний та термінологічний апарат, а, що цілком закономірно, усталюються їх назви.

Розвиток цієї галузі пов'язаний із визнанням того, що мовленнєва поведінка може бути одним із факторів у виникненні, ескалації та розв'язанні конфліктів. Спостереження за тим, як мовлення впливає на сприйняття та ескалацію конфлікту, викликало цікавість до аналізу мовленнєвих стратегій учасників конфлікту.

У центрі уваги лінгвоконфліктології – мовленнєва поведінка суб'єктів конфлікту, їхні мовленнєві дії, взаємодія, агресивність, емоційність, соціальний статус, стрес, а також особливості виховання та інші мовленнєві характеристики, що вражають їхній стиль спілкування. Зазначимо, що Л. І. Мацько та Л. В. Кравець, упорядники підручника «Культура української фахової мови» визначають мовленнєву поведінку як «використання мови учасниками спілкування в конкретній ситуації відповідно до їхніх рівнів комунікативної і мовної компетенції²» [40, с. 348].

Завданням лінгвоконфліктології є дослідження та опис вмісту слів, словосполучень та висловлювань, які викликали конфлікт (лексична семантика мовних одиниць); визначення ілюктивної сили висловлювання та характеру оцінки від кожного учасника комунікації (лінгвістична прагматика); аналіз риторичних прийомів, сугестії.

Об'єктом лінгвістичної конфліктології є мовленнєві конфлікти, а предметом лінгвоконфліктології є мовноповедінкові та текстові показники різної знакової природи (словесні, візуальні).

Конфлікт, як невід'ємна складова людських взаємовідносин, завжди обумовлений певною причиною і не виникають самотужки. Визначення та

² Мовна компетенція – (лат. *competens* – належний, відповідний) – знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вмиле використання їх у продукуванні висловлювань.

врахування причин конфліктів є необхідним етапом для розуміння, аналізу та подальшого управління ними в контексті.

У сучасному суспільстві, що характеризується різноманіттям цінностей, індивідуальних уявлень та соціокультурних впливів, існує множина факторів, які можуть бути визначеними як первинні джерела конфліктів.

Існує декілька поглядів щодо причин конфлікту. Наприклад, англійський філософ Р. Спенсер на основі теорії «соціал-дарвінізму», за якої люди постійно борються за виживання, «місце під сонцем», розвинув тезу про універсальність конфлікту, стверджуючи у своїй праці «The Principles of Sociology», що *«конфлікти сприяють рівновазі в суспільстві, забезпечують процес його розвитку»* [25,101–115]. Р. Дарендорф вбачав причину конфлікту у відносинах панування й підпорядкування; Л. Козер вважав універсальним джерелом конфліктів боротьбу за ресурси.

Вчені-конфліктологи виділяють **об'єктивні** та **суб'єктивні** причини виникнення конфліктів, при цьому зазначаючи, що «немає жодного конфлікту, який би тією чи іншою мірою не був обумовлений суб'єктивними та об'єктивними причинами; практично будь-який конфлікт має цілий комплекс об'єктивно-суб'єктивних причин» [43, с. 38].

Зазначмо, що єдиної, чіткої класифікації причин не існує, адже усі вони доповнюють одне одного, а конфлікт – є симбіозом об'єктивних та суб'єктивних причин.

Об'єктивними причинами конфліктної взаємодії вважають ті, обставити взаємодії людей, які протиставляють протилежні інтереси, думки, цінності людей тощо. Об'єктивні причини призводять до створення передконфліктної ситуації.

До об'єктивних причин конфліктів зараховують:

- природне зіткнення матеріальних і духовних інтересів у процесі життєдіяльності, таке зіткнення інтересів не підвладне волі чи бажанням людей;
- недостатню розробку правових та нормативних процедур вирішення соціальних суперечностей, що виникають у процесі взаємодії людей;

- нестачу й несправедливий розподіл життєво важливих благ;
- стійкі стереотипи міжособистісних і міжгрупових взаємин;
- розходження в цілях;
- екологічні нормативи, явища електромагнітних полів, активність сонця, техногенність середовища тощо;
- організаційно-управлінські передумови [28, с. 28--30].

Вважаємо, що слід окремо виділити причину, яка полягає у досить стійких стереотипах міжособистісних і міжгрупових взаємин, що сприяють виникненню конфліктів, оскільки вона є чи не найголовнішою для людей пострадянського простору. Йдеться про стійкі стереотипні моделі мислення, які формувалися протягом тривалого часу. Радянська людина виховувалась в атмосфері всерівності, коли індивідуальність та прагнення до самореалізації заганяли в жорсткі рамки. Держава не потребувала вільних та незалежних людей, а розглядала соціум, як невеличкі та взаємозамінні деталі однієї великої машини все того ж імперіалізму. Тому людина, вихована в канонах соціалізму, виявляє нетерпимість до тих, хто не поділяв відповідну інтерпретацію комуністичної ідеології. Зрозуміло, такі стереотипи міжособистісних стосунків сприяють частому виникненню конфліктів.

Об'єктивна причина сімейно-побутових конфліктів також може полягати у так званій «різниці поколінь», оскільки у побуті найчастіше зіштовхуються представники двох-трьох різних поколінь. Люди всередині одного покоління об'єднані спільними цінностями, звичками, стереотипами, які формувалися в них під впливом виховання, історичних подій, пережитих війн чи економічних криз. Теорію поколінь вперше охарактеризували американські вчені Нейл Хоув (Neil Howe) та Вільям Штраус (William Strauss) у книзі «Покоління». Вчені характеризували покоління починаючи аж із 1433 року, першими з яких є «бемі-бумери», або покоління переможців (приблизно 1945 – 1963 року народження). Людей цього покоління можна охарактеризувати, як особистостей з твердою вірою у необхідність дотримання правил, важливості закону та порядку, оскільки

вони дорослішали в післявоєнний період, жили у відносно стабільний час, були об'єднані ідеєю світлого майбутнього й наддержави.

Наступне **покоління X** (приблизно 1961 – 1981 року народження) дорослішало за умов розпаду СРСР, вони не мали поведінкових навичок існування в нових умовах, через що представники цього покоління навчилися розраховувати лише на себе та піклуватися здебільшого про сьогоднішній день.

Покоління Y, або міленіали (приблизно 1982 – 2004 року народження), росли в часи Інтернету та інновацій. Основними рисами «міленіалів» є інфантилізм, прагнення бути не таким як усі, любов до свободи, небажання сліпо підкорятися.

Як бачимо, ці три покоління значно різняться один від одного. У ситуації, коли у побуті зіштовхуються представники різних поколінь, при цьому кожен має свої переконання та ієрархію цінностей, конфлікти є неминучими.

Основними передумовами виникнення конфліктів у діалозі вважають суб'єктивні, або внутрішні, фактори. **Суб'єктивні причини** виникнення конфліктів представлені групами соціально-психологічних та особистісних передумов. До них зараховують:

- природне зіткнення інтересів людей у процесі їхньої життєдіяльності;
- конфлікт цінностей;
- розбалансованість рольової взаємодії мовців;
- втрату й перекручування інформації в процесі спілкування;
- нерозуміння того, що різні позиції зумовлені не реальними розбіжностями, а неправильністю підходів до проблеми;
- розходження способів оцінки результатів діяльності;
- конкурентний характер у взаєминах, прагнення до влади й бажання більше брати, ніж віддавати [28, с. 30- 32].

«Особистісні причини конфліктів найчастіше пов'язані з психологічним кліматом, в якому відбувається діалог, а також із індивідуально-психологічними

особливостями учасників протистояння - їхньою поведінкою, системою потреб, мотивів, інтересів, внутрішнім уявленням про себе («Я»-образ), активністю й емоційністю тощо» [12, с. 69].

Причини конфліктів слід шукати не в лише суб'єктивних чи об'єктивних факторах, а в самій структурі конфліктного комунікативного акту.

1.2. Термін «конфлікт» та суміжні до нього поняття: суперечка, сварка, розбіжність, протистояння. Конфліктний тип мовної особистості

У науці поняття «конфлікт» застосовують для опису широкого спектру явищ, адже кожна наукова царина: філософія, соціологія, психологія, лінгвістика, педагогіка – розглядає це поняття з огляду на свою специфіку та предмет дослідження. Конфлікт – це соціальний феномен, який проникає у всі сфери людського соціуму. Саме тому термін “конфлікт” не належить певній галузі знань та не має єдиного загальноприйнятого визначення.

Розглянемо кілька підходів до визначення поняття «конфлікт». Український дослідник Ю. Мацієвський виділяє такі аспекти визначення поняття «конфлікт»: 1) структурна несумісність інтересів, взаємне виключення групових цілей, викликане обмеженою кількістю дефіцитних ресурсів; 2) певні дії чи взаємовідносини з метою завдання шкоди або знищення суперника; 3) стан ворожості між групами чи особами [32, с. 6].

Н. К. Войцехівська вважає: «Конфлікт – це форма соціальної взаємодії, учасниками якої є конкретні особи, що мають несумісні цілі або способи досягнення цих цілей, унаслідок чого виникає емоційно забарвлене граничне загострення соціальних суперечностей, утілюване в різноманітних формах боротьби за свої інтереси» [12].

Доктор психологічних наук, С. О. Гарькавець у словнику-довіднику з соціальної конфліктології подає таке визначення: «Конфлікт (від лат. «conflictus» – «зіткнення») – розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або

матеріальної шкоди; це явище культури, зміст якого визначається культурними чинниками, а процес виникнення та розвитку конфліктів регулюється культурними нормами, що за певних обставин призводять до виникнення особливих культурних ритуалів, що впливають на процес конфліктної взаємодії його учасників» [18, с. 44] .

М. І. Пірен, доктор соціології, професор Української академії державного управління, систематизувала різні підходи до визначення конфлікту [48]:

Різні підходи до визначення конфлікту

Рис. 1.2.

А. І. Берлач, В. В. Кондрюкова, В. О. Криволапчук, О. Г. Поліщук, упорядники навчального посібника з конфліктології, подають визначення, що «конфлікт – це процес різкого зіткнення, загострення протилежно спрямованих цілей, інтересів, поглядів, позицій суб'єктів взаємодії (або елементів внутрішньої структури особистості)» [5, с. 36].

Кандидат педагогічних наук Т. Ф. Матвійчук у пояснювальній записці до посібника з конфліктології зазначає: «Конфлікт – найбільш гострий спосіб вирішення суперечностей, які виникають в процесі взаємодії; він полягає в протидії суб'єктів конфлікту й зазвичай супроводжується негативними емоціями» [00].

Термін «конфлікт» походить від латинського *conflictus* зі значенням «зіткнення, удар, сутичка. Н. К. Войцехвська у своїй монографії зазначає, що «лексема “конфлікт” є досить пізнім (XIX - поч. XX ст) запозиченням лат. *conflictus*, що увійшло в українську мову через посередництво німецької мови (нім. *Konflikt*)» [00]. Саме непрямий спосіб запозичення спричинив взаємно неправильне використання лексем «конфлікт», «зіткнення», «суперечка», «незгода», «сварка», «протистояння». Концептуальне роз'яснення значень цих термінів є необхідним з огляду на часте змішування та зсув тлумачень цих понять. Для розв'язання термінологічної дилеми варто звернутися до тлумачного словника:

КОНФЛІКТ, у, *чол.* Зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. // Ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички. // Суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору³.

Як бачимо, словник подає різні значення: «зіткнення» як процес, «ускладнення» як наслідок та «суперечність» як стан. Більше того, зі словникової статті незрозуміло, чи кожен конфлікт є сутичкою / суперечкою.

СУПЕРЕЧКА, и, *жін.* Словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна із сторін обстоює свою думку, правоту; спір. // Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання; дискусія. // Сварка, чвари. // Звучання голосів людей, які сперечаються, сваряться. // *перев. мн.* Незгоди між ким-, чим-небудь з певного питання⁴.

³ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. IV, Київ 1973, с. 274.

⁴ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. IX, Київ 1978, с. 530.

СВАРКА, *и, жін.* **1.** Гостра суперечка, що супроводиться взаємними докорами, образами. // Голоси людей, що сваряться. // Стан, період взаємної ворожнечі, що виникає внаслідок такої суперечки; порушення дружніх взаємин. **2.** Грубі, образливі слова; лайка. **3.** рідко. Нахваляння зробити кому-небудь прикрість, учинити зло; погроза⁵.

ПРОТИРІЧЧЯ, *я, сер.* Те саме, що суперечність⁶.

СУПЕРЕЧНІСТЬ, *ності, жін.* **1.** Становище, при якому що-небудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому; невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя. **2.** *перев. мн.* Протилежність інтересів (звичайно суспільних, класових). **3.** *рідко.* Властивість за значенням суперечний⁷.

НЕЗГÓДА, *и, жін.* **1.** Відсутність взаєморозуміння, мирних стосунків, злагоди між ким-небудь; чвари, розлад. **2.** Розбіжність у поглядах, думках, світогляді і т. ін. // Відсутність погодженості в чому-небудь. **3.** Негативна відповідь на що-небудь, заперечення чого-небудь, непогодженість з чимсь; відмова. // *у знач. присудк. сл.* Відмовлятися, не погоджуватися. **4.** Нещастя, біда, труднощі в чому-небудь⁸.

Звертаючись до семантики, бачимо, що семи «гострий» та «серйозний» є диференційними для понять «конфлікт» і «суперечка», а сема «голоси» – для понять «конфлікт» і «сварка», семи «зіткнення», «гострий», «серйозний» – для понять «конфлікт» і «суперечність». Саме на таких диференціаціях ми побудували роз'яснення термінологічної дилеми.

Конфлікт – суперечка. Різниця у значенні понять «конфлікт» та «суперечка» відображена у схемі:

⁵ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. IX, Київ 1978, с. 65

⁶ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. VIII, Київ 1977, с. 320.

⁷ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. IX, Київ 1978, с. 846.

⁸ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. V, Київ 1974, с. 314.

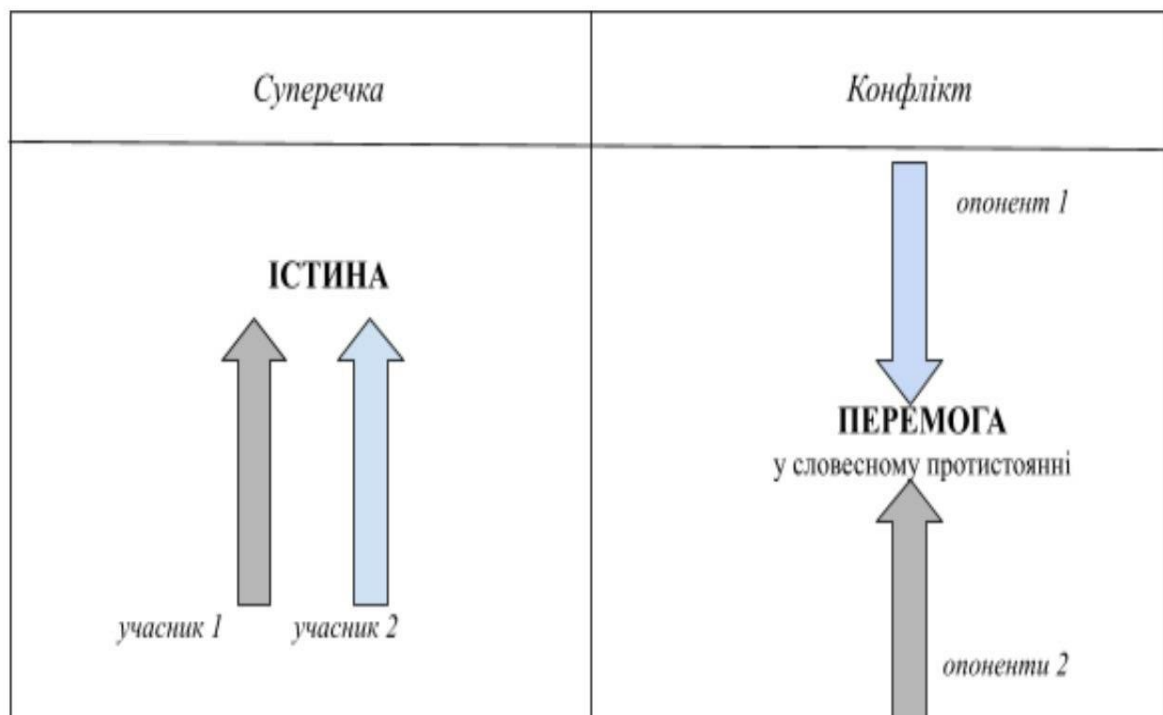

Рис.1.1.

Поняття «конфлікт» та «суперечка» не є тотожними, адже не кожен конфлікт утверджується в суперечці. Головна відмінність суперечки від конфлікту полягає в обґрунтованості. Суперечку можна назвати «інтелектуальним діалогом», під час якого учасники шукають істину, не викликаючи одне в одного почуття ворожості, агресивності. Суперечка не може мати «переможця» та «переможеного». Не кожен конфлікт є конструктивним, на відміну від суперечки. Мета суперечки, на відміну від мети конфлікту, полягає не в перемозі чи програвші, а в тому, щоб обговорення спричинило глибше розуміння обговорюваної теми та допомогло знайти спільне рішення-компроміс.

Натомість «конфлікт» є таким «типом спілкування, який характеризується зіткненням протилежно спрямованих (несумісних) цілей, інтересів, позицій» [13]. Якщо суперечку ми назвали «інтелектуальним діалогом», то конфлікт – це «комунікативний бій», у якому кожен із опонентів спрямований на власну комунікативну ціль – перемогу, яка зі свого боку може бути досягнута будь-яким способом, навіть агресією чи мовленнєвим насиллям.

Конфлікт – сварка. Як зазначає Н. К. Войцехівська, «кофлікт і сварку можна трактувати як поняття і форма вираження» [13]. Конфлікт і сварка, хоча і пов'язані з взаємним непорозумінням чи розбіжностями, мають важливі розбіжності у своєму характері та наслідках. Конфлікти мають тенденцію до закінчення, оскільки вони можуть стати об'єктом уваги та розв'язання. Конструктивний конфлікт передбачає готовність сторін співпрацювати для досягнення спільної мети. Взаєморозуміння і готовність до компромісу є важливими аспектами. К. Шпігель, німецький лінгвіст, у своїй праці «Суперечка. Лінгвістичне дослідження вербальних взаємодій у повсякденному контексті» вказує, що «сварка є вербальною некооперативною формою конфлікту, що побудована на неповазі й презирстві до комунікативного партнера»⁹. Тож у конфлікті сварка може виникнути як кульмінаційний момент або бурхливий вияв прихованого конфлікту, що змушує сторони звернутися до проблеми. Сварка може бути складовою частиною конфлікту, становлячи його емоційний вияв, але не завжди є необхідною частиною процесу розв'язання конфлікту.

Конфлікт – протиріччя / суперечність. Конфлікт ґрунтується на основі протиріч / суперечностей. «Конфлікт виникає тільки там, де два чи більше суб'єктів не тільки усвідомлюють розбіжність інтересів, тобто суперечність, а й активно протидіють один одному» [13, с.24]. Не кожне протиріччя стає причиною конфлікту: суперечність чи навіть її усвідомлення не створює реальних умов для розвитку конфлікту. Активні дії відмови, незгоди, протесту, несумісні чи непримиренні суперечності поглядів – ось попередники конфлікту. У словнику зазначено:

Л. І. Березовська, О. С. Юрков упорядники навчально-методичного посібника «Психологія конфлікту» зазначають, що протиріччя поділяються на внутрішні та зовнішні, антагоністичні та неантагоністичні, основні та неосновні, об'єктивні та суб'єктивні.

⁹ Streit: eine linguistische Untersuchung verbaler Interaktionen in alltäglichen Zusammenhängen
C Spiegel - 1995

Внутрішні – виражаються у зіткненні інтересів всередині групи, організації (між керівником і підлеглим, між чоловіком і дружиною). Зовнішні – виникають між двома чи декількома відносно самостійними соціальними групами (дві конкуруючі фірми, між двома країнами). Антагоністичні – протиріччя виникають тоді, коли опоненти мають непримиренно ворожі інтереси, девізом таких протиріч може бути наступне гасло: «перемога або смерть». Неантагоністичні – допускають співпрацю, компроміс, примирення. Основні протиріччя відіграють вирішальну роль у виникненні і розвитку конфлікту. Неосновні – лише супроводжують конфлікт. Об'єктивні протиріччя обумовлені явищами і процесами, які не залежать від волі і свідомості людей, тому уникнути їх неможливо. Суб'єктивні – зумовлені такими факторами, які залежать від волі і свідомості людини (несумісність характерів, поглядів, цінностей) [4, с. 61].

Конфлікт – незгода. Конфлікт та незгода є двома різними аспектами взаємодії та комунікації між людьми. Незгода виникає тоді, коли особи не поділяють спільні погляди, думки або переконання, але при цьому це не завжди спричиняє напругу чи ворожнечу. Людина, виражаючи свою незгоду, може намагатися лише висловити власні думки чи погляди, не націлені на конфлікт чи розбурювання стосунків. Конфлікт передбачає наявність гострої незгоди та суперечливих інтересів між сторонами. Відмінність полягає в тому, що конфлікт може бути результатом незгоди, але не обов'язково виникає з кожного випадку незгоди. Отже, визначення різниці між термінами «конфлікт», «суперечка», «сварка», «незгода» є важливим етапом у розвідці та аналізі, оскільки це дозволяє уникнути непорозумінь та забезпечити об'єктивність подальшого аналізу мовленнєвої поведінки. Розгляд різниці між термінами створює теоретично-концептуальну основу для подальшого аналізу конфліктних ситуацій у сімейно-побутовому середовищі.

Тривалий час мову досліджували опосередковано від її користувача та творця, тобто людини, але у перші десятиліття XIX ст. В. Гумбольдт започаткував *антропоцентричний напрям* вивчення мови, який полягає у концентрації уваги на особистості, як на носіїві та користувачеві мовою. Тобто «ідеальний»,

абстрактний мовець поступається конкретному, реальному мовцю, який щоразу комунікує у новій ситуації. Така переоцінка цінностей у лінгвістиці зумовила появу нових понять, одним з яких був термін «мовна особистість».

У тлумачному словнику лінгвістичних термінів за редакцією С. Ярмоленко є визначення: «Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі»¹⁰

Українська дослідниця О. Селіванова вважає, що «мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу» [8, 370].

Сучасний український лінгводидакт М. Вашуленко подає таке визначення: «Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії; це той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати» [9, 11].

На думку А. Загнітка, «Мовна особистість – це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два основних концептуальних виміри – одноперсонологійний і поліперсонологійний. Перший репрезентує окрему мовну індивідуальність в усьому обсязі її виявів – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологічному та ін.» [31, 4].

На думку Л. Мацько, мовна особистість — це «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і

¹⁰ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006, с. 65

навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [43, 3].

Загалом над введенням терміна «мовна особистість» працювала низка науковців-лінгвістів: Г. Штейнталь, В. Вундт, О. Потебня, О. Шахматов, М. Бірвіш, Е. Косеріу, В. Виноградов, Ф. Буслаєв та ін. Натомість Л. Вайсгербер, О. М. Леонтьєв, Ю. Караулов, Г. Богин, Д. Леонтьєв, А. Пузирьова, К. Красних та ін. розробляли поняття мовної особистості.

Мовна особистість передбачає дослідження різних видів поведінки, діяльності, комунікації, інтелекту, духовності, менталітету, емоцій тощо, що є суттю самого поняття людини. Доступ до цих характеристик і надає мова [43, 162].

З огляду на варіативність структури мовної особистості виділяють поняття **типу мовної особистості**. Слід зазначити, що виділяти типи мовної особистості можна на різних рівнях та за безліччю ознак.

К. Сєдов вважає, що «можна поділяти комунікативні риси характеру за здатністю до кооперації в повсякденній мовній поведінці та виділяє **три типи мовних особистостей**: конфліктний; центрований; кооперативний» [13, 5-16]. Саме на такій класифікації ми зупинимося, адже представники **конфліктного типу мовної особистості** (КТМО) є основними рупорами конфліктів, особливо побутових.

Підсвідомо чи свідомо індивіди із КТМО вибудовують своє спілкування із опонентами руйнівними, деструктивними методами. КТМО виявляється у двох площинах: конфліктно-агресивному та конфліктно-маніпуляторському. Різниця між якими головно полягає у формі агресії, активній та пасивній.

Основою спілкування агресора є спрямованість на вороже ставлення до навколишнього світу, співрозмовника чи обставини мовлення, із тактикою відкритої або непрямой образи співрозмовника, його приниження. Власне конфліктна особистість може навіть не помічати вияви агресивної мовної поведінки, однак, ця особливість може стабільно виражатися на інваріантному та когнітивному рівнях мовної особистості. Звинувачення, образа чи приниження

конфліктного типу особистості мають чітке спрямування на об'єкти чи обставини мовлення [49, с. 63].

Детальний аналіз різних типів конфліктних особистостей пропонує в американський психолог Дж. Скотт. Дослідник видаляє такі основні типи конфліктних особистостей:

- *«танк»;*

Це люди, впевнені у своїй абсолютній правоті, які йдуть напролом, незважаючи на аргументи опонента. Найкращою стратегією уникнення конфлікту з «танками» є уникнення зустрічей з ними. Якщо ж це неможливо, то намагайтеся звернути увагу на себе, наприклад повторенням імені вашого опонента, і тоді швидко (тому що увагу ви завоювали ненадовго) аргументуйте свою позицію чітко, коротко, не давайте волю емоціям. Також хорошою стратегією подолання конфлікту з «танками» є повза, тобто слід дати людині можливість «охолонути», зупинити комунікацію і спробувати вирішити суперечку пізніше;

- *«розгнівана дитина» або «граната»;*

Люди цього типу на перший погляд не є агресивними чи злими, проте вони виявляють свою конфліктність несвідомо, раптово. Вони «вибухають», як діти чи гранати. Ці виплески агресії спричинені страхом, відчуттями безпорадності, втрати контролю над ситуацією. Стратегія вирішення конфлікту: надайте вашому опоненту відчуття контролю, вислухайте його, дайте можливість «вибухнути», а після знайдіть компроміс;

- *«скаржник»;*

Завжди скаржаться, самостійно не в змозі вирішити проблеми, оскільки вважають, що ні на що не впливають. Стратегія: дайте можливість проговорити всі скарги, незважаючи на те, чи ви погоджуєтесь із ними чи не погоджуєтесь; таким чином ви дасте опоненту відчуття власної значущості. Допоможіть «скаржнику» вибудувати ланцюжок дій до вирішення проблеми, питайте, що він чи вона буде робити для цього;

- *«мовчун»;*

Як правило, їм притаманна сором'язливість, скромність. Представики цього типу не демонструють відкрито свого невдоволення. Їх слід відрізнити від маніпуляторів, про яких говоритимемо далі, оскільки «мовчанка» таких людей зумовлена не бажанням здаватися пригніченим, слабким і отримувати від цього певні блага. Причина такого типу поведінки насправді полягає в особливостях характеру, темпераменту, виховання. «Мовчунів» зараховуємо до конфліктних типів особистостей лише відносно. Вони не є агресорами, проте спілкування із ними ускладнене «мовчанкою». Представники цього типу несвідомо руйнують не опонента, а себе. Щоб вирішити конфлікт із «мовчуном» використайте таку тактику: дайте зрозуміти, що всі емоції важливі, не знецінюйте, ставте багато запитань, які вимагають довгої відповіді, виявляйте інтерес до думки опонента.

- *«надто поступливий»;*

Люди такого конфліктного типу відчують гостру потребу бути корисними та подобатися всім. Вони завжди поступаються, погоджуються чи пропонують допомогу, але їхні слова майже завжди не відповідають вчинкам, що спричиняє конфлікт. Через різні психологічні причини вони не вміють казати «Ні». План подолання конфлікту із «надто поступливими»: покажіть, що ви цінуєте щирість, що ваше ставлення до людей визначається іншими людськими якостями, а не тим, що з вами у всьому погоджується.

До цих основних типів конфліктних людей Скотт Дж. Г. додає ще безліч інших. З-поміж яких:

- «вічні песимісти»;
- «всезнайки»;
- «максималісти»;
- «нерішучі»;
- «пасивно-агресивні» або «маніпулятори», які

заслуговують окремої уваги [15].

Маніпуляція — спритна, шахрайська витівка, фокус. Психологічна маніпуляція — різновид соціального впливу, який використовується для прихованого впровадження в психіку жертви цілей, бажань, намірів, відносин

або установок маніпулятора, які не збігаються з актуально-існуючими потребами жертви [2, с. 86].

Маніпуляції можуть мати різний характер, бути відкритими та закритими, свідомими та несвідомими. В основі такого типу поведінки – використання слабкостей опонента.

Проаналізувавши дослідження, виокремлюємо такі причини маніпуляцій.

- За Фредеріком Перлзом причиною є особиста дисгармонія між бажанням людини до самостійності та в пошуку опори серед навколишніх [18].

- За Еріхом Фроммом, нормальні стосунки між людьми – це любов. Однак заслужити любов не так просто і маніпулятор намагається задовольнити потребу в любові її альтернативою – владою, яка змусить людей робити те, що потрібно маніпулятору [52].

- Решта дослідників вбачає причини в униканні близькості, неготовності будувати тісні стосунки з іншими, неможливості контролювати все.

Отже, суперечка, яку можна охарактеризувати як «інтелектуальний діалог», визначається обґрунтованістю, учасники уникають ворожості та агресивності. У цьому контексті суперечка не має переможця чи переможеного, а її мета полягає в глибокому розумінні обговорюваної теми та досягненні спільного рішення – компромісу. На противагу суперечці, конфлікт розуміємо як «комунікативний бій», де сторони націлені на власну комунікативну ціль – перемогу, нерідко використовуючи агресію чи мовленнєве насилля.

Щодо конфронтації понять конфлікт – сварка відзначено, що сварка може бути складовою частиною конфлікту, але не завжди є обов'язковою для процесу його розв'язання. Розглянуто, що конфлікт базується на протиріччях та суперечностях, проте не кожне протиріччя призводить до конфлікту. Активні дії відмови, незгоди, протесту можуть бути попередниками конфлікту, але сама суперечність не завжди веде до його розростання.

Описавши основні типи конфліктних особистостей, підсумуємо, що люди «такнки» вперті у своїй правоті, «Розгнівана дитина» виявляє конфліктність раптово і їй необхідно надати відчуття контролю для подолання конфлікту.

«Скаржники» постійно скаржаться і їхні проблеми можна вирішити, дозволяючи їм висловити скарги і підтримуючи у побудові шляху до вирішення проблеми. «Мовчуни» вимагають специфічного спілкування, враховуючи їхню схильність до мовчання. «Надто поступливі» можуть бути піддані заради сподобання ім'ям, але їх можна подолати, вказавши на цінність щирості. Окрім основних типів, існує ще безліч інших, включаючи «вічних песимістів», «всезнайок», «максималістів», «нерішучих», «пасивно-агресивних» чи «маніпуляторів», які використовують різні прийоми для досягнення своїх цілей.

1.3. Типологія конфліктів. Поняття сімейно-побутового конфлікту

Конфлікти є неодмінною складовою людського життя. Розуміння різноманітних типів конфліктів є важливим аспектом як для психологів, соціологів, менеджерів та лінгвістів, так і для кожного індивіда, оскільки це сприяє покращенню взаємодії, розв'язанню непорозумінь та створенню сприятливого середовища для спільного існування.

Конфлікти можуть виникати в усіх сферах людської діяльності без винятку, через що у науковій та науково-практичній літературі існують різні підходи до класифікації конфліктів. Вибір класифікації залежить від того, що є предметом дослідження в кожному конкретному випадку.

Л. І. Білоконенко у своїй монографії «Українськомовний міжособистісний конфлікт» зазначає, що проблема вивчення та класифікації конфлікту ще й зумовлена тим, що, «Україна тривалий час розвивалася в умовах радянської «теорії безконфліктності». Радянські вчені зверталися до аналізу конфліктів, але вважалося, що в соціалістичному суспільстві не може бути антагоністичних суперечностей. «Неактуальність» конфліктології уповільнювала теоретичні дослідження і практичну роботу з ними» [9, с. 16].

Під час свого розвитку конфлікти можуть змінюватися, можуть еволюціонувати з одного типу в інший. Внутрішньоособистісні конфлікти можуть стати міжособовими, а міжособові конфлікти - груповими. Наприклад, двоє братів або сестер можуть мати конфлікт між собою через різницю в

поглядах або конкуренцію за увагу та ресурси. Старший брат може вважати, що йому не надають достатньо уваги від батьків через народження молодшого брата або сестри. Починається міжособовий конфлікт між двома членами сім'ї. Якщо цей конфлікт не вирішити належним чином, він може розповсюдитись на рівень групи – сім'ї в цілому: обидва брати можуть намагатися залучити на свій бік інших членів сім'ї, формуючи альянси або використовуючи інші стратегії для здобуття підтримки.

Це підтверджує, що жодна система класифікації конфліктів не може бути вважена остаточною і, отже, вона є умовною. Не претендуючи на вичерпність, наведемо кілька відомих конфліктології класифікацій конфліктів та знайдемо місце сімейно-побутового конфлікту у ньому. Оскільки лінгвокультурологія виникла на основі конфліктології, вважатимемо цю класифікацію актуальною для двох царин.

Конфлікти, в яких опиняються люди, мають різноманітні прояви та особливості, що дозволяє класифікувати їх за різними критеріями. З розширенням розуміння конфліктних ситуацій та їх впливу на різні аспекти суспільства, виникає потреба визначення типів конфліктів за специфічними ознаками.

Відтак, проаналізувавши напрацювання провідних вчених-конфліктологів (І. М. Пірен, І. Бекешкіна, Н. Гришина, А. Ручка, В. Танчер та інші), зазначимо, що одним із ключових аспектів класифікації конфліктів є розрізнення їх *за сферою прояву*. Розрізняють політичні (наприклад, суперечності між політичними партіями чи країнами), соціальні (трудові), пов'язані з трудовими відносинами та страйками, економічні, організаційні (ділові, службові), сімейно-побутові, релігійні, національні, етнічні.

Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель, упорядники навчального посібника «Психологія конфлікту», виділяють ідеологічний тип конфлікту та емоційний. Більше того, дослідники розмежовують соціально-побутовий конфлікт, який «пов'язаний із суперечностями груп або окремих людей з питань житла, користування побутовими послугами, розподілу обов'язків, установки

черговості надання соціально-побутових послуг і т. д» та сімейно-побутовий конфлікт, який «заснований на дисгармонії сімейних відносин, проблемах у психологічній атмосфері сім'ї» [41, с. 57].

Сімейно-побутові конфлікти виникають у межах сім'ї внаслідок різниці у поглядах, цінностях, інтересах або стилі життя. Цей вид конфлікту може належати до різних аспектів сімейного життя, таких як розподіл обов'язків, виховання дітей, фінанси, комунікація і тд. Спричинити сімейно-побутовий конфлікт можуть різноманітні фактори: різниця характерів членів сім'ї, нерівність в розподілі відповідальності, або взаємні неврахування індивідуальних потреб членів родини. Імовірність виникнення сімейно-побутових конфліктів підкреслює важливість розвитку вмінь ефективної комунікації та взаєморозуміння в сімейному середовищі.

«Сімейний конфлікт — це конфлікт, в основі якого дисгармонія сімейних відносин, неблагополуччя психологічної атмосфери сім'ї» [20, с. 96]. Наслідок сімейних конфліктів — розлучення, сімейні драми, сутички тощо. Залежно від суб'єктів взаємодії сімейні конфлікти поділяються на конфлікти між: подружжям; батьками і дітьми; подружжям і батьками кожного з подружжя; бабусями (дідусями) і онуками.

З огляду на предмет нашого дослідження, ми зупинимося на класифікації саме сімейно-побутового конфлікту за такими критеріями: за способом розв'язання конфлікту, за спрямуванням впливу та розподілом повноважень, за кількістю сторін, за ступенем виразності конфліктного протистояння.

Однією з ключових ознак класифікації є **спосіб розв'язання конфлікту**. Тут розрізняють насильницькі (антагоністичні) та ненасильницькі (компромісні) методи вирішення.

Насильницьке (антагоністичне) вирішення конфлікту – це метод, при якому одна зі сторін використовує силу, тиск для досягнення своїх цілей. Цей спосіб розв'язання конфлікту полягає у застосуванні фізичного або психологічного тиску, загроз, економічних санкцій, часто виражається в примусових діях чи використанні влади над іншою стороною конфлікту.

В насильницькому вирішенні конфлікту часто відсутнє взаємоприйняття та участь обох сторін у пошуку спільного рішення. Замість цього, одна сторона встановлює свою точку зору або вимагає виконання своїх вимог без діалогу чи пошуку альтернативних рішень.

Ненасильницьке (компромісне) вирішення конфлікту – це метод, що базується на пошуку компромісу, домовленості та спільного рішення, яке враховує інтереси обох сторін. У такому підході наголошено на важливості взаєморозуміння, співпраці та конструктивного діалогу.

Розгляньмо приклади мовленнєвої поведінки суб'єктів сімейно-побутового конфлікту за насильницького та ненасильницького способу розв'язання. Ситуація: члени сім'ї постали перед проблемою розподілу обов'язків у господарстві. Насильницьке вирішення конфлікту може проявлятися такою мовленнєвою поведінкою: «Ти повинен виконувати свої обов'язки, а не лінуватися! Це твоя сфера відповідальності, і ти маєш це робити, а не сидіти бездіяльно». У цій фразі використані слова та вирази, що вказують на вимогу, обов'язок, категоричність та наголошують на необхідності виконання дій за певними стандартами. Ці лексеми-конфліктогени («повинен», «виконувати обов'язки», «не лінуватися», «твоя сфера відповідальності», «маєш робити», «не сидіти бездіяльно») створюють атмосферу тиску та неприйняття альтернативних варіантів.

Ненасильницьке вирішення конфлікту (компромісне) може демонструвати така мовленнєва поведінка: «Можемо розглянути разом графік прибирання, щоб він відповідав усім нашим розкладам і обов'язкам. Можливо, ми зможемо знайти компроміс, щоб кожен відчував себе комфортно». У цій фразі використані слова та вирази, які підкреслюють спільний пошук рішення, готовність до компромісу та урахування інтересів кожного учасника конфлікту: «розглянути разом», «графік прибирання», «відповідав розкладам і обов'язкам», «знайти компроміс», «кожен відчував себе комфортно». Лексеми вказують на важливість співпраці та пошуку взаєморозуміння.

Однією з важливих характеристик конфліктів є спрямування впливу та розподіл повноважень, що визначається взаєминами між конфліктними сторонами. Цей аспект є важливим для розуміння динаміки конфліктних ситуацій, оскільки він відображає, яким чином влада та вплив розподіляються між учасниками. Розрізняють вертикальні, горизонтальні.

Горизонтальний конфлікт виникає у ситуаціях, коли конфліктують особи або групи на одному і тому ж рівні організаційної ієрархії чи взагалі без врахування їхнього статусу. Такий тип конфлікту характерний взаємодією осіб, які знаходяться на одному ієрархічному рівні влади.

Горизонтальний конфлікт у сімейно-побутовому середовищі може виникнути між членами родини, які мають приблизно однаковий статус або відповідальність в побуті. Наприклад, коли два партнери не можуть домовитися щодо розподілу обов'язків з прибирання або готування, це може спричинити горизонтальний конфлікт. Мовлення в цьому випадку може містити висловлення невдоволення чи вимогу зрівняти обов'язки. Приклад: дружина та чоловік, які працюють разом, не можуть дійти згоди щодо обов'язків вдома.

Вертикальний конфлікт виникає між особами чи групами, які мають різний статус чи ієрархічний рівень. Цей тип конфлікту характеризується тим, що обсяг влади зменшується по вертикалі зверху донизу. Такі конфлікти можуть виникнути між керівниками та підлеглими, а також у зв'язку з невирішеними питаннями структурного управління чи розподілу влади в організації. У сімейно-побутовій сфері вертикальний конфлікт може виникати між батьками та дітьми. Приклад: підліток, збираючись на вечірку з друзями у вихідний вечір, бажає отримати згоду від батьків, проте вони встановлюють обмеження на час повернення додому, означаючи, що підліток повинен повернутися до певного часу. Конфлікт виникає, коли підліток вважає, що встановлені батьками обмеження є несправедливими, він хоче більше волі й самостійності, водночас як батьки прагнуть залишити під контролем поведінку своєї дитини і гарантувати його безпеку [13].

Зазначмо, що незалежно від типу спрямованості впливу у конфлікті – чи це горизонтальний, вертикальний – сторони мають можливість обирати різні стратегії вирішення конфлікту.

З одного боку, сторони конфлікту можуть обирати компромісний шлях, спрямовуючись на пошук взаємовигідних рішень та готовність до узгодження. Це передбачає здатність до вислуховування інтересів обох сторін, пошук альтернативних рішень та прагнення досягти згоди, враховуючи потреби всіх учасників.

З іншого боку, сторони можуть обирати насильницький шлях, використовуючи владу, агресію. Це може призводити до ситуації, де одна сторона намагається нав'язати свою волю, не приділяючи уваги інтересам чи потребам інших учасників конфлікту.

За кількістю сторін, що беруть участь у конфлікті вирізняють міжособові, внутрішньоособистісні та групові. Міжособові, або інтерперсональні, конфлікти можуть виникати з різних причин, таких як розбіжності в цінностях, інтересах, стилях комунікації, конкуренції за ресурси чи через непорозуміння. Вони можуть виникати як у професійному середовищі (наприклад, між колегами на роботі), так і в особистому житті (наприклад, між членами сім'ї чи друзями). Інтерперсональні конфлікти можуть виявлятися в різних формах: вербальних суперечках, непорозуміннях, взаємних претензіях, конфлікті інтересів чи навіть відчутті неприязності.

Внутрішньоособистісні, або інтраперсональні, конфлікти – це конфлікти, які виникають всередині одного індивіда на основі внутрішніх суперечностей, що виникають у свідомості людини. Ці конфлікти можуть бути спричинені різними факторами: стресом чи тривогою, суперечливими цілями та бажаннями, віруваннями та переконаннями, що суперечать одне одному. Наприклад, конфлікт між бажанням досягти успіху в роботі і бажанням мати більше вільного часу для сім'ї може бути прикладом внутрішньоособистісного конфлікту.

Групові конфлікти поділяють на конфлікти між малими групами та конфлікти між великими суспільними класами (націями, конфесіями, державами тощо).

Докорінно оригінальним поглядом на класифікацію конфліктів є лінгвопрагматична теорія Л. В. Чайки, яка звертає увагу на вербальні аспекти конфліктного акту спілкування. Дослідниця ідентифікує шість типів конфліктів, що базуються на різних взаємодіях у мовленні:

1. Емотивний (експресивний) конфлікт, який виникає через "помилкове" висловлювання адресанта, що може призвести до непорозумінь або негативних оцінок з боку адресата. Цей тип конфлікту є основним та найчастіше виникає. «Роль мовця у конфліктогенезі пов'язана з тим, що саме він, як правило, генерує хибне мовленнєве висловлювання, яке призводить до нерозуміння або до негативних естимаций з боку адресата. Як результат, комунікативна мета лишається недосягнутою».

2. Конативний конфлікт, який виникає через неприйняття адресатом світогляду або непорозуміння комунікативних намірів адресанта. Тобто вини мовця у такому виді конфлікту немає. Конативний конфлікт виникає, коли «картина світу адресата не відповідає загальноприйнятій або соціально санкціонованій картині світу; адресат не розуміє комунікативних намірів мовця, розглядаючи його прямі мовленнєві висловлювання як непрямі; адресат хибно розуміє ситуацію, у якій розвивається комунікативний акт».

3. Поетичний (естетичний) конфлікт виникає при порушенні мовленнєвої дії мовцями у конкретній мовленнєвій формі та конкретній мовленнєвій ситуації. Іншими словами, порушення єдності дія – форма – ситуація мовлення. «Поетичний (естетичний) вербальний конфлікт може бути пов'язаним як з адресантом, так і з адресатом, якщо в когось з них порушено установку на форму мовленнєвого утворення (доречність окремої мовленнєвої дії у певній мовленнєвій формі, в певній мовленнєвій ситуації)».

4. Референтивний конфлікт, спричинений порушенням мовцем/слухачем настанови на відносно адекватну відповідність висловлення об'єктивній дійсності.

5. Метамовний конфлікт, зумовлений багатозначністю мовної системи та конструкцій, що призводить до непорозумінь в мовленнєвому сприйнятті.

6. Фатичний конфлікт, пов'язаний з відсутністю в адресанта настанови на контакт або дефектом каналу зв'язку між діалогічними партнерами, тобто це тип вербального конфлікту, який пов'язаний з порушенням функції контактування комунікантів між собою [54, с. 199-208].

Отже, сімейно-побутовий конфлікт, а також будь-який інший конфлікт у сфері взаємодії можна класифікувати за кількома ключовими характеристиками. Насильницький конфлікт передбачає включення фізичних чи емоційних аспектів, таких як ураження, погрози або використання сили, тоді як ненасильницький конфлікт вирішується за допомогою діалогу, переговорів, пошуку компромісів та інших мирних засобів.

Також можна виділити вертикальний конфлікт, що виникає між особами на різних рівнях ієрархії, такими як батьки та діти, та горизонтальний конфлікт, що виникає між особами із подібним статусом чи рівнем, наприклад, між рівнем брат і сестра або колегами.

Крім того, конфлікти можна розділити на відкриті, що проявляються відверто в суперечках чи сварках, та латентні, які приховані або невидимі та можуть виявитися через пасивні агресії, недоліки чи невиражені непорозуміння.

Ця класифікація сприяє глибшому розумінню природи сімейно-побутових конфліктів та дозволяє визначити оптимальні стратегії їхнього розв'язання, покращуючи якість міжособистісних відносин у сімейному та інших соціальних контекстах.

РОЗДІЛ II РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СИНТАСИЧНИК МОВЛЕННЄВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРСОНАЖІВ ПОВІСТІ «КАЙДАШЕВА СІМ'Я»

2.1. Мовленнєві конфліктогени головних персонажів повісті «Кайдашева сім'я»

«Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького є одним із найяскравіших прикладів конфліктогенного тексту в українській літературі, оскільки у творі наявна яскрава архетипність образів, автор замальовує побутові конфлікти героїв, використовуючи низку мовленнєвих репрезентантів конфлікту. Найбільшого загострення в Нечуя-Левицького набувають конфлікти, представлені такими опозиціями: батьки-діти, син-матір, син-батько, і, звісно, вічним протистоянням «невістка-свекруха».

За допомогою мовних засобів персонажі повісті вступають у конфліктні діалоги, які характеризується повсякчасними проявами насильства, дискредитації комунікативного партнера, самоствердження за його рахунок. У такому діалозі герої використовують вульгарну, обценну лексику, погрози, прокльони та обвинувачення.

Г. В. Ложкін та Н. І. Пов'якель першими ввели в українське наукове середовище термін «мовний конфліктоген», зазначаючи: «Мовні конфліктоген – це вербальний компонент поведінки особистості чи групи людей, який вможливує виникнення й ескалацію конфлікту» [41, с. 242]. Оскільки мовні конфліктогени є засобами мови, що можуть призвести до конфлікту, то їх слід класифікувати за традицією розподілу мовознавства, тобто виділяти лексичні мовні конфліктогени (ЛМК), синтаксичні мовні конфліктогени (СМК) та фразеологічні мовні конфліктогени (ФМК).

Як зазначають А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко, упорядники підручника з лексикології та фонетики сучасної української мови: «Лексика, яка має яскраво виражений експресивний фон і співвідноситься нашою свідомістю з певними соціальними сферами або культурними пластами, часто стає дієвим інструментом у рухах майстрів художнього слова. Вправно

втілюючи її текстову тканину, письменники дають нам відчуття настрій твору» [курсив наш. – А. Г.]¹¹

Н. К. Войцехівська вважає, що «саме мовленнєві тактики і прийоми, комунікативна мета, з якою породжується висловлювання у тій чи іншій синтаксичній формі, й той перлокутивний ефект, на який розраховує мовець, визначають специфіку синтаксичних засобів у конфліктному дискурсі» [курсив наш. – А. Г.] [13, с. 1223-124].

Л. А. Білоконенко в монографії «Українськомовний міжособистісний конфлікт» зауважує: «Фразеологізми з пейоративною конотацією є органічними складниками конфліктної комунікації, вони окреслюють дії особи в конфлікті, процес комунікації сторін, особистісні риси опонента» [курсив наш. – А. Г.] [9, с. 123-124].

Тож у своїй науковій розвідці особливу увагу приділяємо тому, які лексичні, синтаксичні та фразеологічні засоби мови використовують у своєму мовленні персонажі повісті Івана Нечуя-Левицького для ескалації сімейно-побутового конфлікту.

2.1.1. Лексичні мовні конфліктогени

Лексичні мовні конфліктогени (далі ЛМК) є найбільш помітними з-поміж інших, адже саме за їх допомогою мовна особистість дає оцінку дійсності й конфлікту загалом. Як правило, ЛМК базовані на контрастах: свій/чужий, хороший/поганий, розумний/нерозумний тощо. Більше того, ЛМК часто надають негативні оцінні судження щодо моральних, особистих, естетичних ознак опонента. Семантика навіть нейтральної лексеми може набувати образливих значень у різних контекстах, різних висловлюваннях. Відтак використання конфліктно маркованлої лексики каталізатором конфлікту.

¹¹ Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010.

Л. А. Білоконенко вважає, що «носієм конфліктних повідомлень є, передусім, оцінна лексика» [6,57], а «найбільш продуктивною сферою використання лексичних конфліктем є розмовно-побутова» [7,69].

У лексичному складі української мови разом зі загальноповживаними словами функціонують також лексичні одиниці, що характеризуюся обмеженим та спеціалізованим використанням, – маркована лексика. У лінгвістиці науковці зазвичай користуються термінами «стилістично забарвлена лексика», «стилістично маркована лексика».

У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Галича та С. І. Олійника «маркований» визначено як такий, «який характеризується наявністю корелятивної ознаки»¹².

Традиційно стилістично марковану лексику поділяють на високостильову (поетична, народно-поетична, наукова, професійна, публіцистична, офіційно-ділова) та низькостильову (розмовно-побутова, діалектна, просторічна, вульгарна й лайлива, жаргонна, аргі) [39, с. 214-223].

Також до списку низькостильової маркованої лексики можна зарахувати інвективи та пейоративи. Використання гострих, образливих слів або виразів, які можуть атакувати чи ображати співрозмовника, сприяє виникненню конфліктів. «Інвектива – це літературна форма слів та виразів, яка за допомогою усіляких способів (метафоричних, порівняльних зворотів, епітетів, перефраз та ін.) намагається прилюдно принизити особистість адресата з урахуванням ментальних та етичних установок певного суспільства [40, с. 204]

Зазначмо, що інвектива у вузькому трактуванні ототожнюється із лайкою, а в широкому розумінні під інвективою розуміють будь-яку мовну одиницю, вжиту з метою образити співрозмовника. «Потенційно інвективна лексика позбавлена лайливого значення, але набуває його в умовах контексту. Інакше кажучи, інвективні не самі слова, а їх вживання в конкретній комунікативній ситуації [13, с. 209].

¹² Галич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

Пейоратив, або пейоративна лексика, – це слово чи словосполучення, яке висловлює негативну оцінку будь-чого та будь-кого, засудження, іронію або презирство, це слово з несхвальним значенням [2, с.122]. Слово «пейоратив» походить від латинського «*pējōrāre*», що означає «засуджувати».

Пейоративна та інвективна лексика вказують на використання мовних засобів для вираження негативного ставлення чи образливих висловлювань, але мають свої відмінності: пейоративна лексика надає відтінок негативу, але не обов'язково містить у собі ворожість чи образливість, тоді як інвективна лексика частіше використовується для вираження ворожого ставлення та образливих аспектів.

Оскільки в мовознавстві не існує єдиної та чіткої думки щодо розподілу слів на інвективні та пейоративні, то вважаємо за необхідне зазначити: під інвективами ми розуміємо слова, які у своєму семантичному значенні самостійно (без контексту) мають значення образливих, лайливих, та в словнику мають примітку «зневажливо» чи класифікуються як вульгаризми, а пейоративи, як стилістичні (емоційно-експресивні) синоніми до нейтральних слів, які використовують мовці з метою надати негативну оцінку.

Зважаючи на вищезазначене до лексичних репрезентативів конфлікту, тобто лексем-конфліктогенів, зараховуємо: інвективи, тобто лайливі слова, пейоративи, також використані зономени у функції пейоративів, а також демонологічні лексеми.

У повісті «Кайдашева сім'я» є такі ЛМК: інвективи, пейоративи, демонологічна лексика та контекстуальна антонімія.

З-поміж **інвектив**, використаних персонажами повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» у конфліктній комунікації виділяємо інвективи-атрибутиви, які самостійно передають негативно-оцінне значення, є відкрито образливими. Використання таких інвектив вмотивоване бажанням скривдити честь та гідність діалогічного партнера. «З цією метою вживається лексика на позначення негативної оцінки фізичних, моральних якостей, зовнішнього вигляду, інтелектуальних здібностей адресата» [13, с. 210].

В ситуаціях, коли співрозмовник відчуває потребу підкреслити свою домінантність, конкурентоспроможності, використання інвектив-атрибутивів може бути засобом вираження влади та створення психологічного переваги. Інвективи-атрибутиви можуть надавати негативної оцінка розумових здібностей адресата, наприклад:

- *«Чи ти, стара, здуріла на старість, чи що? — обізвався Кайдаш» [1, с. 30].*
- *«То ти через свою дурну жінку будеш мені цвікати таке в вічі!» [1, с. 52]*

Інвективи-атрибутиви можуть також надавати негативку оцінку зовнішності адресата:

- *«Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кішку, та натовчу мордою в сміття, щоб удруге так не робила, — сказала Мотря» [1, с. 81].*

У цій репліці використано пейоратив «морда», а не стилістично та експресивно нейтральний синонім «обличчя».

Також інвектики-атрибутиви надають негативної оцінки моральним якостям опонента, а саме нелюбові до праці, засудження недблості:

- *«Через твою жінку, через оте ледащо та я буду на старість таке лихо терпіти!» [1, с. 96]*
- *«Ой боже мій, з цим недбайлом!» [1, с. 84]*
- *«Це ж ті бієвські лобурі, що старців по ярмарках водять!» [1, с. 84]*

Українці здебільшого покладають великий акцент на працьовитості. Тому використання слів, що вказують на безтурботність або недбалість до праці, може сприйматися як особливо образливе висловлення. Це викликає негативні емоції та може вбачатися як порушення загальноприйнятих цінностей. Українці наголошують на важливості праці, та використання подібних слів може бути сприйняте як виклик.

Окремо виділимо інвективу «злодій», яка неодноразово використана персонажами повісті «Кайдашева сім'я» та яка оцінює морально-етичні та утилітарні риси опонента:

- «*Оддай мені яйця, злодійко!*» [1, с. 84];
- «*Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка, — крикнула Мотря з своєї хати*» [1, с. 84];
- «*Ти злодюга, ти відьма!*» [1, с. 86]

Також з-поміж використаних інвектив можна вилити ті, що є відверто образливими:

- «*А, ти, паскудо! То ти смієш мені таке говорити*» [1, с. 84].

Використання агресивної та образливої лексики може свідчити про інтенсивність емоцій та невдоволення. Адресант хоче підкреслити власне невдоволення, визначити опонента як особу, що заслуговує на найсильніше відверте висловлювання.

З-поміж **пейоратиків**, які використовують персонажі повісті «Кайдашева сім'я» з метою надати несхвальну оцінку адресату виділяємо дві групи:

пейоративи-передикативи та пейоративи-зономени.

Пейоративи-передикативи, тобто слова із презирливим забарвленням, які вказують на дію, стан суб'єкта.

- «*Чи ти чуєш, що **витворює** твоя невістка?*» [1, с. 22].
- «*І хто **нараєв** нам брати невістку з тих багатирів? — крикнула Кайдашиха*» [1, с. 22].
- «*Ну, взяла собі невісточку! Взяла собі в хату **бїду!***» [1, с. 24].
- «*Якого це ти нечистого так **ляпаєш?***» [1, с. 20].
- «*Чого ти там **бабляєшся?** Мий хутчій руки, бо прийде батько вдруге до хати, то віннам поб'є спину! — вже крикнула Кайдашиха на Мелашку*» [1, с. 52].
- «*Авжеж, велика пані. **Покаляєш**, княгине, золоті підківки, — сказала Мелашка*» [1, с. 83].

- «Куди ти **сунешся** на мою голову!» [1, с. 83].
- «Твої діти такі зміюки, як і ти. **Наплодила** вовчενят, то не пускай їх до моєї діжки» [1, с. 85].
- «Мовчала б уже та не **гавкала**, — кричала Мотря до Мелашки» [1, с. 96].
- «Та це ж ті **каторжні** Балаши! Хіба ж ви їх не знаєте?» [1, с. 96].

У цих репліках Використано стилістично забарвлену та експресивну лексему «витворяє» замість «робить», «нараяв» замість «порадив», «ляпати» замість «крати», «сунешся» замість «йдеш», «наплодила» замість «народила», «гавкати» замість «говорити».

Зономени, тобто лексико-семантичні варіанти слів, які вживаються як родові назви тварин, можуть бути використані в мовленні з метою виділення як позитивних, так і негативних якостей людини. Надаючи негативну оцінку людині, зономени виконують функцію пейоративів.

Така традиція перенесення ознак з тваринного світу на людей сягає «ще дохристиянських часів, коли людина вважала себе частиною природи, а саму природу персоніфікувала, наділивши представників рослинного і тваринного світу рисами, притаманними людині» [53, с. 378]. За допомогою метафоричного перенесення зономени виникають у мовленні на підставі асоціацій. Пейоративний потенціал зоонімів спричинений, по-перше, семантикою «пониження» до тваринного світу, а по-друге, стереопитністю уявлень про тих чи тих тварин. «Використання інвектив-зоонімів пояснюється кількома причинами: глибиною пізнання сутності відповідних тварин та виділенням у них ознак, що могли бути комунікативно-релевантними» [50].

Персонажі «Кайдашевої сім'ї» найчастіше використовують номінації свійських тварин з метою образити. Особливо помітна частотність вживання лексеми «собака» у різних варіаціях, напр.:

- *«Оце як сама не догляну, то напартолить такого борщу, що й собаки не їдять; як помаже комин, то всі віхті знать»* [1, с. 22];
- *«Дражнить уже, дражнить, як ту собаку, — говорила Мотря і трохи не плакала от злості»* [1, с. 81-82].

У словниковій статті негативну конотацію позначено словом «зневажливо».

СОБА́КА, *и, чол. і рідше ж.* 1. Домашня тварина родини собачих, яку використовують для охорони, на полюванні і т. ін. 2. *перен., зневажл.* Про злу, жорстоку, недобррозичливу і т. ін. людину.¹³

В різних культурах образливе вживання слова «собака» може мати виразні негативні конотації, адже собаки можуть асоціюватися з безумством, непокірністю, агресивністю, нечистотою. Більше того, метафоричне перенесення ознак з тварини на людину на основі подібності у цьому випадку може бути ще вмотивоване тим, що праслов'яни вважали собак нижчими істотами, їх часто асоціювали із нечистими силами. Наприклад, вірили у Ярчука, пса з вовчими іклами, якого боїться нечиста сила – відьми, чаклуни. «Роздвоєність образу собаки, його «нечистість» проявляється і в тих легендах та переказах, де йдеться про здатність відьом та упирів перекидатися собаками» [26, с. 263-267].

В образливому значенні також функціонує лексема «кобила», яка використана для опису жінки та принижує її до рівня тварини, зокрема акцент поставлений на статевій приналежності, напр.:

- *«Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова, як кобила, та тільки сопє...»* [1, с. 22];
- *«Якби я була кобила, то я б давно встала. Нехай вам кобили прядуть та варять»* [1, с. 30].

На підставі метафоричного перенесення виникає також конфліктоген оцінного характеру «курка», який традиційно адрусують жінці для підкреслення її неадекватності, обмеженості. Припускаємо, що таке метафоричне перенесення

¹³ Словник української мови: в 11 томах. — Том 9, 1978. — Стор. 430.

виникло на основі знань людства про короткочасність пам'яті курей, їхнє невміння літати, та повну залежність від людини. У повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького конфліктоген «курка» використаний одноразово:

- *«Хіба моя жінка **курка**, щоб я їй крила обборкав, — сказав Карпо»* [1, с. 30];

Зоономен «змія» у творі використано декілька разів:

- *«В мене свекруха люта **змія**: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем»* [1, с. 85];
- *«Ти — **змія люта**, а не свекруха! — кричала Мотря. — Буду я чортова дочка, коли не розіб'ю тобі кочергою голови»* [1, с. 86];
- *«Твої діти такі **зміюки**, як і ти. Наплодила **вовченят**, то не пускай їх до моєї діжки»* [1, с. 85];
- *«Виколола проклята **зміюка** мені око!»* [1, с. 86].

Зоономен «змія» має потенційно образливе конотативне значення, через перенесення породжених здебільшого на ґрунті мітології асоціацій. «Змій є одним із основних образів світової міфології. Коло його значень надзвичайно широкі. Це і творець світу, й уособлення стихій, і дух місцевості, й захисник, і сексуальний символ, і втілення нечистої сили, і володар вод та підземного вогню, і постійний казковий супротивник лицаря» [26, с. 144]. Через зв'язок із міфічними або релігійними концепціями про злих духів на зоономену «змія» можна нашаровувати конотацію образи, негативної оцінки адресата.

Зазначмо, що зоономена «змія» не завжди набуває образливої конотоції, адже у деяких культурах змія асоціюється із мудрістю, захистом. Наприклад, у грецькій мітології «глибинну мудрість землі втілювали у змії, а згодом «змія та сова стали невід'ємними атрибутами Афіни Паллади, яку називали «совоокою» та зображали зі змією, яка виповзає із її щита, і з совою, яка сидить на її плечі» [46, с. 129].

Одноразово у повісті використано семантично схожу образу до інвективи «змія»:

- *«Бо твоя жінка таки гадюка, вибачайте в цім слові, батюшко. Твою жінку тільки посадить в клітку та показувати за гроші, як звірюку, на ярмарках» [1, с. 99].*

Для того, аби визначити, чому пейоративна сила зоонема «гадюка» є сильнішою від «змія», «зміюка» потрібно зветнутися до словника.

ЗМІЯ, *і, жін.* **1.** Плазун з видовженим тілом, укритим лускою. **2.** *рідко.* Те саме, що змій. **3.** *перен.* Про злу, підступну людину. // Про хитрого, лютого ворога. **4.** *рідко.* Дитяча іграшка¹⁴;

ГАДІЮКА, *и, жін.* **1.** Отруйна змія з плескатою головою у вигляді трикутника. **2.** *перен., зневажл.* Про злу, підступну людину. // Уживається як лайливе слово¹⁵.

Як бачимо до другої словникової статті до нотаки «переносте значення» ще додали нотатку «зневажливе», що підтримує наші міркування про сильніший образливий (пейоративний) вплив зоонема «гадюка» на андесата.

Пейоративна сила образи, висловленої лексемою «гадюка» є більшою, порівняно із інвективою «змія», адже деференційною семою цих двох слів є сема «отрута».

Пейоративне вживання найменування самки домашнього собаки і похідних висловів стало лайкою та використовується щодо жіночої статі, зазвичай має значення «жінка легкої поведінки, повія», у словнику класифіковане як вульгаризм¹⁶.

- *«Постривай же ти, суко! Скручу я голову твоєму півневі, — сказала Кайдашиха» [1, с. 93].*
- *«Он глянь, суко, на тин! Це твій кінь звалив» [1, с. 95].*

Як бачимо, усі зоонемени, використані героями повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького, – це слова, конфліктна (інвективна) семантика яких має переносне значення, зафіксована у словниках з ремарками.\

¹⁴ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. III, Київ 1972, с. 629.

¹⁵ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. II, Київ 1971, с. 11.

¹⁶ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. IX, Київ 1978, с. 830.

Контекстуальні антоніми, тобто слова, які набувають антонімічності лише в певному контексті, теж можуть виконувати функцію конфліктогенів. У повісті «Кайдашева сім'я» використання саме таких конфліктогенів притаманне мовленню Кайдашихи. Ці слова, на перший погляд, мають зменшено-пестливе значення і не мали б класифікуватися як конфліктогени, але в контексті набувають зневажливого значення, наприклад:

- *«Це все через тебе, невісточко!»* [1, с. 31].

Фраза має саркастичний відтінок. Слово «невісточко» тут використане з іронією чи саркастичним відтінком, щоб підкреслити, що адресант вважає невістку винною у бійці батька і сина.

- *«Подивись лишень, в якому горщику приставила твоя невісточка оцю кашу, — сказала Кайдашиха»* [1, с. 81].

Репліка є спробою саркастично висловити негативне ставлення до невістки. Адресант вказує на те, що невістка не вміє готувати чи робити щось належним чином, і використовує це як можливий об'єкт критики.

- *«Ова, який розумний!»* [1, с. 91].

Фраза містить сарказм через те, що слово "розумний" вживається з іронією або саркастичною ноткою. У реальності, висловлювач може не вважати адресата розумними, і використовує це слово, щоб підкреслити протилежність між сказаним і його справжніми переконаннями. Сарказм в даному контексті додає іронічний або глузливий елемент до висловлення.

- *«Лавріне! Мелашко! Вся чесна громадо! Збігайтеся сюди! Чи ви бачите, що наробила наша Мотруня?»* [1, с. 30].

Демонологічні лексеми й «елементи народної демонологічної концептосфери стали елементами мовної картини світу українців, формуючи національні світогляди» [00 с. 119]. Більшість демономенів вживаються у мовленні як лайка, тож можемо впевнено зарахувати їх до ЛМК.

У повісті «Кайлашева сім'я» найбільш вживаною є демонологічна лексема «чорт»:

- *«Ти — змія люта, а не свекруха! — кричала Мотря. — Буду я чортова дочка, коли не розіб'ю тобі кочергою голови» [1, с.85].*
- *« Це ж вона того вовчого заводу з чортячими хвостами» [1, с. 96].*
- *«Оце чорт його й видав. Старе як мале!» [1, с. 85].*
- *«О, стонадцять чортів вам з Мелашкою разом!» [1, с. 85].*

Слово "чорт" має старослов'янське походження і походить від слов'янського кореня «съртъ», що означає "чорний" чи "темний". У період старослов'янської мови це слово вживалося для позначення позитивних або нейтральних сутностей, які мали темне, чорне забарвлення.

З приходом християнства і формування християнської міфології в слов'янських країнах, образ "чорта" став асоціюватися з дияволом чи демоном, представником зла та ворогом Божого. У християнському контексті "чорт" став синонімом диявола, а його образ оточився численними негативними асоціаціями. Ще до XIX ст. слово «чорт» було грубою лайкою. «З часом домінанта інвективи чорт (біс, дідько, гаспид)істотно ослабла. Сьогодні ці лексеми нерідко сприймають як спустошені елементи» [9, с. 70]. В сучасному вживанні слово «чорт» може мати різні значення в залежності від контексту. У деяких випадках воно вживається саркастично чи для вираження невдоволення.

Експресія в слові «чорт» виявляється через його семантичні навантаження та інтонацію в різних контекстах. У багатьох випадках слово «чорт» використовується для вираження невдоволення, обурення або роздратування:

- *«**Чорт** вашого батька знає, в якому там горшку ви приставляєте кашу» [1, с. 34].*

У деяких випадках «чорт» може бути використано саркастично чи іронічно для підсилення висловлювання:

- *«Який їх **чорт** подужає пересадить!» [1, с. 80].*

Наприклад, у фразі "Який їх чорт подужає пересадить!" може міститися елемент іронії чи ставлення неможливості до чогось.

Наступною за частотою вживання демонологічна лексема «сатана». У випадках, коли вживається вираз «сатана», можливо вираження негативних емоцій, невдоволення чи злості:

- *«Пху на тебе, сатано! — плюнув набік Кайдаш і хрюпнув дверима так, що з полиці полетіло горня й розбилося на шматочки»* [1, с. 24];
- *«Одчепись од мене, сатано!»* [1, с. 82]
- *«Якого ти дідька чіпляєшся до мене, сатано?!»* [1, с. 85].

Подібно до «чорт», «сатана» може використовуватися саркастично або іронічно для підсилення висловлювання:

- *«Чом ти, Омельку, нічого не скажеш отій сатані?»* [1, с. 32].

У повісті «Кайдашева сім'я» Ірод наявні й інші демонологічна лексема. Наприклад, демономен «іродовий» має атрибутивне значення, є лайкою та має значення «поганий, лихий проклятий».¹⁷

- *«Доки я буду терпіти од тієї іродової Мелашки! — крикнула Мотря на весь двір»* [1, с. 81].
- *«Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину з твоєю проклятою матір'ю, з твоїм іродовим кодлом! — репетувала Мотря»*
- *«Не лізь, бо задушу, іродова душе!»* [1, с. 32].
- *«Бач, іродова душе, вчила дітей мене лаяти, а твої діти мені шкоду роблять, — крикнула Кайдашиха до Мотрі в двері, — іди, лишень, сюди та подивись!»* [1, с. 85].

«Бісовий» подібно до «іродови» має атрибутивне значення та є лайкою:

- *«Чого ти, бісова дочко, гризешся з матір'ю?»* [1, с. 30].

«Нечистий» також має атрибутивне значення, у словнику зазначено: «За релігійними забобонами — зв'язаний зі злим духом»¹⁸, тобто лайкою не вважається.

¹⁷ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. IV, Київ 1973, с. 47.

¹⁸ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. V, Київ 1974, с. 404.

- «Якого ти **нечистого** полохаєш наших курей! — крикнуч Лаврін, стоячи на щаблі» [1, с. 87].
- «Якого ти **нечистого** кидаєшся куліками?» [1, с. 46].

Внаслідок метонімічного перенесення, коли відбувся перехід семантики власних назв до загальних, виник конфліктоген-образ «відьма». На сучасному етапі мови так кажуть про «нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку»¹⁹:

- «— Ти злодюга, ти **відьма!**» [1, с. 87].

Отже, у повісті «Кайдашева сім'я» використано різноманітні лексичні мовні конфліктогени, такі як інвективи, пейоративи, демонологічна лексика та контекстуальна антонімія.

У повісті "Кайдашева сім'я" Івана Нечуя-Левицького інвективи, використані персонажами, мають значний вплив на конфліктну комунікацію, зокрема інвективи-атрибутиви. Ці слова передають негативно-оцінне значення та є відкрито образливими, спрямованими на скривдження честі та гідності діалогічного партнера.

Використання інвективів-атрибутивів має мету вразити честь, гідність та навіть фізичний вигляд адресата. Це видно в прикладах, де зазначається погане старіння, дурість, або недбалість до праці. Такі образливі висловлювання створюють напружену атмосферу та підкреслюють конфліктні моменти взаємин між персонажами.

Інвективи-атрибутиви також можуть бути засібом вираження влади та створення психологічної переваги в ситуаціях, коли одна сторона бажає підкреслити свою домінантність чи конкурентоспроможність. Ці слова вражають не лише зовнішнім виглядом, а й моральними якостями адресата.

Пейоративи-зоономени, які використовуються як родові назви тварин у повісті «Кайдашева сім'я», служать для виділення певних якостей людини та мають образливий характер. Наприклад, вживання слів «собака», «кобила»,

¹⁹ Словник української мови, за ред. І.Білодіда, т. I, Київ 1970, с. 666.

«курка», «змія» створює асоціації з негативними рисами, такими як безумство, непокірність, недоладність.

Ми також зазначили, що метафоричне перенесення ознак тварин на людину може бути вмотивоване історичними, культурними чи релігійними концепціями. Наприклад, зв'язок із міфологією може надавати зоономенам, таким як «змія», образливу конотацію через асоціації з нечистими силами чи злими духами.

У підрозділі зазначено, що демонологічні лексеми та елементи народної демонологічної концептосфери втілюються в мовній картині світу українців, впливаючи на формування національних світоглядів. Більшість демономенів вживається як лайка, тобто вони можуть бути віднесені до лексико-семантичної категорії лайкосприймання.

2.1.2. Синтаксичні мовні конфліктогени

У повісті «Кайдашева сім'я» персонажі використовують низку СМК:

- Складнопідрядні речення причини та умови із прямою погрозою,
- питальні, спонукальні речення,
- синтаксичний повтор,
- прокльони.

Н. К. Войцехівська зазначає: «Саме мовленнєві стратегії, такити і прийоми, комунікативна мета, з якою породжується висловлювання у тій чи іншій синтаксичній формі, й той перлокутивний ефект, на який розраховує мовець, визначають специфіку синтаксичних засобів у конфліктному дискурсі» [00, 237].

З-поміж усіх СМК у повісті «Кайдашева сім'я» найбільш помітним є використання складнопідрядних речень із підрядним умови та причини, які несуть пряму погрозу:

- *«А то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш, — крикнула Кайдашиха й скочила з місця» [1, с. 23]*

- *«Коли хочеш, то я тобі носа втру»* [1, с. 24].
- *«Як візьму налігача, то я вас обох так обчухраю, що ви будете мені покорятись»* [1, с. 24]
- *«Покиньте мотовило, бо так і впечу обох по спині кочергою! — крикнув він на всю хату»* [1, с. 29].
- *«Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою! — крикнула Мотря з свого порога і показала кочергу»*. [1, с. 52].
- *«Ось я вам дам груші! Зараз повикидайте мені груші з пазух, бо я нарву кропиву, та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, кудюю втікати»* [1, с. 98].

Окрім СПР умови та причини, у повісті «Кайдашева сім'я» персонажі вживають інші види підрядних ресень (зокрема, із з'ясувальним, напр.: *«Гляди лиш, щоб тобі й справді не повилазило»* [1, с. 22]) ,однак вони не настільки поширені й виражають не таку багату палітру негативних конотацій.

«Питальні речення виконують у діалозі низку прагматичних функцій: спонукають співрозмовника до повідомлення інформації, стимулюють розгортання контексту, активізують мовленнєву дію, виражають ставлення комуніканта до предмета запиту та співрозмовника» [13, с. 12]

Спонукально-питальне речення, зі значенням претензійності та з непрямим способом оформлення прохання чи наказу:

- *«А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна..?»* [1, с. 22].
- *«Карпе! Чи ти чуєш, що твоя жінка витворяє? Чом ти їй нічого не скажеш?23 А ти чого оступаєшся за своєю жінкою?»* [1, с. 22].

Риторично-питальне речення зі значенням докори. «Це деструктивна тактика, яка може розгортатися довгочасно, коли з боку суб'єкта відчутно значний психологічний тиск, орієнтований на підпорядкування волі іншого.

Характерний засіб утілення – питальні речення. Особа, дорікаючи опонентові, поширює на нього свої емоції, утручається в його особистий простір»:

- *«Чом це ти, Мотре, хати й досі не замела?»* [1, с. 20.]
- *«Коли б хоч одну тонку сорочку одкрояли на святки. Чи вже ж я в вас і того не заробила?»* [1, с. 27]
- *«Як же таки мені йти між такі люди в товстій сорочці?»* [1, с. 27]

«Експресивні псевдопитальні речення (риторичні питання) тлумачаться як приховане твердження (заперечення), що відрізняється різними емоційно-експресивними відтінками та не вимагає відповіді» [13, 267]

Питально-заперечне, або псевдопитальне, речення персонажі повісті «Кайдашева сім'я» вживають із метою виразити незгоду у завуальованій формі:

- *«А хіба ж ви дали мені коли хоч копійку в руки? Я роблю, а ви гроші в свою скриню ховаєте?»* [1, с. 30]

Риторично-зустрічне запитання що виконує емоційно-експресивну функцію, виявляє докір, не є спонукання до конкретизації інформації з боку співрозмовника. Як зазначає Л. Білоконенко: «...зустрічні запитання руйнують діалогічну єдність і провокують появу нового або продовження попереднього конфлікту» [6]:

- *«Чого це ти дразнишся зо мною? Ти думаєш, що мене піддуриш? Годі тобі брехні справлять. Вставай та в печі розтоплюй»* [1, с. 22.]
- *«А ви думаєте, мене товста сорочка не ріже в тіло?»* [1, с. 27].
- *«І хто нараяв нам брати невістку з тих багатирів?»* [1, с. 24].
- *«Хіба я не ваш батько? Хіба мені не можна в своїй хаті порядок дати»* [1, с. 27].
- *«Чи ти жартуєш, молодице, чи зо мною дразнишся? – спитала в Мотрі свекруха»* [1, с. 28].

Питальні речення, що виконують свою головну функцію – спонукають співрозмовника до надання інформації, самостійно не є конфліктогенами, а лише за наявності певних обставин та експресивної інтонації:

- *«Навіщо ти, Мотре, ховаєш починки в свою скриню? — спитала Кайдашиха» [1, с. 28].*

У цій репліці не так питання, як звертання відіграє роль конфліктогена.

Синтаксичний повтор

- *«Дражнить уже, дражнить, як ту собаку, — говорила Мотря і трохи не плакала от злості»²⁰*

Окремо, на наш погляд, слід виділити посилюваний повтор-звертання, якого репрезентатовано у двох конфліктних діалогах.

1) — *Дай сюди, кажу тобі!* — крикнула на всю хату Кайдашиха, люта од злості. — *Я сама зараз буду мотать.*

— *Ба не дам! У вас нема чого мотать, бо ви нічого не направили,* — крикнула й собі на всю хату Мотря й ухопила мотовило обома руками. *Геть собі ік нечистій матері! Дай мотовило, кажу тобі!* — зарепетувала Кайдашиха вже не своїм голосом і вхопила мотовило обома руками ще й потягла до себе.

— *Ба не дам! Хіба будемо битись, чи що?* — крикнула Мотря й сіпнула до себе мотовило.

— *Дай!*

— *Ба не дам!*

— *Дай, кажу тобі!*

— *Ба не дам!* [1, с. 29].

2) — *Тату! Оступіться! Не вводьте мене в гріх,* — сказав Карпо. *Кайдаш з Кайдашихою то приступали до Карпа, то оступались, як хвилі б'ють ускелистий берег та знов одходять од його. Карпо стояв, неначе скеля. Дуже дражливий старий Кайдаш розходився, кинувся на*

Карпа з кулаками й штовхнув його рукою вгруді. Карпо зблід, як смерть, а тонкі губи, міцно стулені, стали зовсім білі, неначеполотно.

— Тату! Не бийтесь! — ледве промовив Карпо. Кайдаш, блідий, з темними блискучими очима, знову кинувся на Карпа.

— Тату! Візьміть лучче сокиру та за одним разом зарубайте мене, — промовив Карпо, ледве дишучи; [1, с. 31].

З огляду на такі конфліктні діалоги, можемо стверджувати, що частотність звертань у пейоративному значенні прямо пропорційна рівню конфліктності спілкування. Іншими словами, чим гостріший конфлікт, тим частіше мовці використовують пейоративні звертанні.

Прокльони. Мовці можуть використовувати прокльони (особливо у формі звертання) під час конфлікту з різних причин.

Використання прокльонів може бути спрямоване на вираження негативних емоцій, таких як гнів, образа чи неприязнь. Застосування такого мовлення може бути спробою підкреслити власну позицію або висловити неприязнь до іншої сторони.

Вживання прокльонів може вказувати на бажання або спробу домінування над іншою стороною. Велика кількість прокльонів може створювати агресивний тон і враження переваги в діалозі.

У деяких культурах використання прокльонів може бути вважатися нормою у випадку конфліктів. Така мова може витікати з лінгвістичних традицій або стереотипів, що існують у цьому суспільстві.

У нашому суспільстві висловлення прокльонів засуджуються. У народі вірять: прокльони можуть повернутися до того, хто їх висловив, завдати йому такої самої шкоди, яку він побажав іншій особі. Таким чином, в українській культурній традиції прийнято вважати, що проклинати не можна навіть ворога. Це логічно, особливо в конфліктних ситуаціях, коли рівень агресії до опонента виходить за межі, прокльони стають виразною реакцією. Ці мовні вислови, використовувані у специфічному психоемоційному стані, стають важливою

частиною конфлікту і визначаються як один із засобів застосування різких комунікативних стратегій [9, с. 97].

Мовець може використовувати прокльони, щоб звернути на себе увагу, викликати реакцію або навіть привернути підтримку у спробі вирішення конфлікту на своїх умовах.

Важливо зауважити, що використання прокльонів може призвести до подальшого загострення конфлікту та ускладнити можливість мирного вирішення проблем.

Прокльони та злопобажання, використані персонажами повісті «Кайдашева сім'я» пі час конфліктних діалогів, можна поділити на групи.

- Вираження негативних побажань: *«Бодай тобі добра не було з твоїм мотовилом»* [1, с. 32]; *«А бодай ці Западинці були запались, ніж мала я в них їхати! — лаялась Кайдашиха, витягаючи сіно з-за пазухи, висмикуючи його з голови»* [1, с. 46];
- Лайливе звертання: *«Бий тебе сила божя!»* [1, с. 82].
- Порівняння та насмішка: *«Це ви, мабуть, з матір'ю так міряли город, бодай вас міряв сей та той!»* [1, с. 79].
- Бажання лиха: *«Бодай вас лиха година міряла, як ви оце переміряли, — сказала сама до себе й заходилась мірять поясом грунт вповодж: ой гвалт!»* [1, с. 79]. *«Та нехай його чорти спечуть з такою мірою!»* [1, с. 79]; *«Бий тебе сила божя, ледащо! — крикнула Мотря, кидаючись до Карпа»* [1, с. 86].
- Вираження невдоволення та обурення *«Чом тебе чорти не понесли на Бассарабію або за границю?»* [1, с. 86].

Отже, у повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя -Левицького герої використовують такі СМК, як: СПР причини та умови з значенням погрози, спонукально-питальні та риторично-питальні та псевдопитальні речення, синтаксичний повтор, повторне пейоративне звертання, а також прокльони.

2.1.3. Фразеологічні мовні конфліктогени

Фразеологізми є втіленням ключових аспектів українського менталітету. Національні особливості, характер та колективна свідомість визначалися і продовжують формуватися під впливом історичних подій, включаючи конфлікти. Українська фразеологія слугує інструментом національного самовираження, відображаючи рефлексивні аспекти суспільної свідомості та реагуючи на зміни в соціокультурному просторі. Це середовище виявляється чутливим до складних обставин, в яких українці знаходяться, та служить основою для створення нових, історично обумовлених життєвих правил.

В контексті вивчення стереотипізації ситуації «конфлікт» в українських фразеологізмах, особливу увагу слід звернути на їхній оцінний зміст. Незважаючи на відсутність окремого дослідження конфліктогенності семантичного поля фразеологізмів, можна припустити, що у фразеологічному фонді української мови існують конструкції, які особа свідомо використовує в суперечці. Це свідчить про наявність фразеологічних структур, які визначаються особистістю для оцінки опонента.

Таким чином, фразеологія стає важливим елементом в конфліктному дискурсі, визначаючи специфіку мовленнєвих стратегій та відображаючи ціннісні орієнтації суспільства. Фразеологізми можуть бути використані в конфлікті з різних причин, а їхні функції та виразність можуть варіюватися в залежності від контексту [13, с. 80].

Використання фразеологізмів героями повісті «Кайдашева сім'я» у конфліктному діалозі обумовлене низкою причин:

- Вираження емоцій та настрою: *«Вже треті півні проспівали, а ти спиш»* [1, с.19].

Фразеологізм надає висловленню образний характер, виражає невдоволення та докори, додаючи емоційну насиченість.

- Іронічне або саркастичне ставлення: *«На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то од її очей молоко кисне»* [1, с. 36].

Використання фразеологізму створює іронічний образ та вказує на неправдивість чи пустоту висловлення опонента.

- Висловлення неприязного ставлення: *«Та не втопишся, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліна»* [1, с. 97].

Групування фразеологізмів в контексті їхньої функції та емоційного забарвлення дозволяє виявити, як вони сприяють виразній комунікації у конфліктних ситуаціях. Використання таких мовних засобів підвищує інтенсивність та насиченість конфліктного діалогу, що може впливати на його хід та результат.

«Бо твою жінку сьогодні перелого напали, — сказала вже сердито Кайдашиха» [1, с. 20].

«Якого це ти нечистого так ляпаєш?» [1, с. 20].

«Чого вилупили баньки, неначе мене зроду не бачили?» [1, с. 79].

«Лавріне! Одривай їх хату. Про мене, нехай Мотря йде жити під три чорти або під греблю;» [1, с. 82].

«В тебе вже розуму, як у дірявому горшку» [1, с. 96].

«На нашому городі та виросла ваша груша! Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці, — говорила Мотря» [1, с. 98].

Зазначмо, що частотність використання фразем напряму залежить від близькості стосунків, тож робимо висновок, що фразеологічні маркери конфлікту найчастіше застосовують у сімейних та побутових конфліктах.

Отже, у повісті «Кайдашева сім'я» використано ті ФМК, завдяки яким суб'єкт може давати оцінні характеристики опоненту.

Підсумовуючи результати нашої розвідки, зазначимо, що у повісті використана звичайна пейоративна лексика, яка напряму має негативну семантику, вона представлена через такі категорії слів:

- розмовна лексика: «дурень», «дівка», «здуріти», «витріщатись», «злodyга». Наприклад: «Говори, дурню! Нема де втопиться. Як бог дасть, то і в калюжі втопишся, — сказав батько», «Старий Кайдаш, Карпо й Лаврін

повитріщали на молодичь очі, не знаючи, од чого скоїлась між ними така сварка», «Може, злодюга лазить, – сказав Лаврін» [1] і т.д;

- фамільярна лексика, яка використовується для передачі особливого характеру спілкування і побутових сцен, а також для підкреслення звичайності та невимушеності образів. Прикладом такого використання є фраза: «Там де й ви волочилися, як були парубком, – сказав Лаврін [1]» У цьому вислові слово «волочитися» вказує на неофіційний, непеданій, та розмовний характер спілкування між персонажами. Воно підкреслює невимушеність та простоту мови персонажів, а також їхню близькість до розмовного стилю, який ми можемо зустріти в повсякденному житті. Такий вираз використовується для підсилення автентичності діалогів та створення більш живого та правдивого зображення персонажів;

- лайлива лексика (табуйована лайка). Прикладом використання лайливої лексики є фраза: «Говори, дурню! Нема де втопиться. Як бог дасть, то і в калюжі втопишся, – сказав батько» [1]. У цьому вислові слово «дурень» є прикладом нетабуйованої лайки. Вона використовується батьком для висловлення свого незадоволення або обурення, і водночас воно додає діалогу емоційності та жвавості. Така лексика відображає внутрішній стан персонажів та інтенсивність їхнього спілкування.

Використання лайливої лексики у «Кайдашевій сім'ї» є основним акцентом мовних маркерів персонажів твору, адже саму повість автор побудував на лайці головних героїв одне між одним.

Як було вказано раніше, у повісті досить часто конфліктні ситуації передаються за допомогою використання лексичних тропів. Зокрема, спостерігаються такі явища:

- порівняння: «Брешеш, брешеш, як стара собака!», «А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробля» [1];

- епітети, такі, як: «люта змія», «бісова дочка», «дурна жінка», «лисий дідько», «іродова душа», «стара сука», «іродів шинкар», «стара відьма» і т.д.» [1];

- метафори і гіперболи. Наприклад: «Ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем», «Ти – змія люта, а не свекруха! – кричала Мотря» і т.д. [1];

- тавтологія: «А де ж ти, волоцюго, волочився до цього часу? – крикнула Кайдашиха з хати» [1].

2.2. Аналіз рівня конфліктності мовлення головних персонажів повісті

Мовлення героїв в повісті «Кайдашева сім'я» відображає їхні емоції та стани душі. Наприклад, у діалозі можна помітити велику різницю у мовленнєвому стилі, коли персонажі щасливі, обурені або засмучені.

Взаємодія героїв також служить відзеркаленням їхніх стосунків, оскільки вони вживають різні форми звертання, вираження ввічливості або, навпаки, грубості, залежно від конкретного контексту та характеру їхніх стосунків. Одним із цікавих прикладів є діалог Мотрі та Мелашка щодо приналежності груші. У цьому розмова ґрунтується на народному гуморі, і фразеологічні вирази використовуються для позначення позначення нісенітниці: *«Ще що вигада! На нашому городі та вироста ваша груша! Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці»* [1, с. 98].

Маруся Кайдашиха є однією з ключових жіночих постатей у повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького. Характер її мовлення характеризується низкою відмінних особливостей. Наприклад, Кайдашиха використовує архаїчні слова та вирази, які вже на її часи вважалися застарілими: *«Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові скромадить...»* [1, с. 8], *«Бо твою жінку сьогодні перелогі напали...»* [1, с. 20]. Це надає її мовленню особливого колориту та створює враження, що вона зберегла старовинний спосіб висловлювання.

О. В. Долгушева зазначала: «У Нечуя-Левицького в переважній більшості випадків учасниками сварок стають жінки. Тут дається взнаки матриархальний

родинний устрій в Україні. Звідси й потенційна «конфліктогенність» українського «малого гурту» (сім'ї), у якому домінують намагання матері зберегти за собою «стерно влади» [23, с. 63].

Мовлення Кайдашихи відображає діалектні особливості селянського говору, характерні для її регіону. Вона використовує фразеологізми та слова, які можуть бути незрозумілими для міського населення. Наприклад: *«Побила мене лиха година та нещаслива!»* [1, с. 7], *«Ой, буде, буде?...Така гірка, як полин! Я не знаю, як ті п'яниці її п'ють»* [1, с. 54], *«Мотре! Вставай прясти. Чи ти не чуєш? Вже треті півні проспівали, а ти спиш. Треба прясти на полотно. Мотре! Чи ти спиш?»* [1, с. 27]

Кайдашиха має тенденцію виражати свої думки та почуття у формі поетичних висловів. Вона часто використовує метафори та образні зображення, щоб описати свій світ та почуття: *«Як вас, свахо, бог милує? Чи живі, чи здорові, моє серденько?»*, [1, с. 48] *«Але й хліб спекла, хоч коники ліпи!»*, [1, с. 69] *«Та обійдемося, моє серденько, і без меду. Чи це житні, чи пшеничні вареники?»* [1, с. 39]

Маруся відзначається за використання лайливих слів, недоречних висловлювань та грубості у мовленні, що свідчить про її просте сільське походження. Вона вживає слова і вирази, які чітко вказують на її селянську природу. У тексті часто наголошується на інтонації та міміці Марусі, що підсилює її образ, особливо під час вживання лайливих висловлювань, які супроводжуються виразною емоційністю. Наприклад: *«Чи ти здуріла сьогодні, чи наважилася мене з світу звести»* [1, с. 22], *«Ой господи! Доведеться лаяться на різдво до служби, через тебе нема мені ні празника, ні неділі. Хіба не чуєш? Он до церкви дзвонять!»* [1, с.34], *«Геть собі ік нечистій матері! Дай мотовило, кажу тобі!»* [1, с.11].

Кайдашиха спрямовує своє комунікативне ставлення до Мотрі, використовуючи емоційно заряджену лексику, таку як «моя дитино», «моє

серденько» («*Мотре! Вставай, моя дитино, затопи в печі, та як будеш розкладать дрова, то поклади на двох полінах переклад, та вибирай, моє серденько, товстенький переклад, щоб дрова швидше розгорілись*» [1, с. 17]), «моя доню» («*Піди ж, моя доню, видій корівку*» [1, с. 18]), «моє серце» («*Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз встану та покажу тобі, як борщ накидать*» [1, с. 17], «моє серденько любе» («*Не дуже дави ножем, моє серденько любе, то горщик не буде скавучать, наче собака, що зав'язла в тину²¹*»). Ці вирази, використані в контексті господарських завдань, створюють враження турботи та підтримки, але при цьому можуть є інструментом маніпуляції, Кайдашиха таким чином намагається впливати на невістку через вираження психологічної близькості та емоційної прив'язаності.

Мовлення Омелька Кайдаша в повісті «Кайдашева сім'я» служить для підкреслення його характеру і створення живого та автентичного портрета селянина, що жив у складних соціокультурних умовах ХІХ століття. Важливим аспектом мовлення цього персонажа є прямий та грубий стиль висловлювань. Він не вдається до вишуканих слів або літературних фігур, а натомість виражає свої думки і емоції безпосередньо та без зайвих вишуканостей. Мовлення Омелька є відкритим і правдивим. Омелько Кайдаш використовує просту лексику та прямий стиль мовлення, що визначає його як справжнього селянина. Він виражає свої думки лаконічно і зрозуміло, обираючи слова, які найкраще відображають його практичний підхід до життя. Наприклад: «Чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете бог зна що?», «Одчини, бо вікна поб'ю!» [1, с. 35]. До того ж, у мовленні Омелька Кайдаша часто виявляється відсилання до природи та селянського життя. Це підкреслює його коріння та простоту. «*Боже мій! Що це зо мною діялось? Чи це мене бог карає за гріхи, чи показує свою ласку за правду?*» [1, с. 42].

²¹ 18

Аналізуючи діалоги та багатозначне спілкування між старішими членами родини Кайдашів (зокрема, старим Кайдашем та Кайдашихою) та молодшим поколінням (їхніми синами та невістками: Карпом, Мотрею, Лавріном і Мелашкою), можна відзначити, що старше покоління практично завжди перебуває в психологічному стані «батьків», які вважають, що їхні сини та невістки повинні відповідати їм і займати позицію «дітей». Відповідно, ця динаміка створює ситуації, де молодше покоління почувається зобов'язаним відповідати на очікування та вимоги старших членів родини, а також розуміти себе в ролі дітей, що є важливим аспектом відносин у сімейному контексті.

Загальною особливістю тексту повісті є те, що комунікативний стан «батьків» проявляється, передусім, через використання показової стратегії, спрямованої на регулювання поведінки «дитини» з метою її навчання та досягнення слухняності. Тактики, які використовуються для реалізації цієї стратегії, умовно можна поділити на дві категорії: «м'які» та «жорсткі». Наприклад, коли Маруся Кайдашиха видає накази своїй невістці, вона використовує складні тактики, такі як видача наказів, надання порад та демонстрування доброго ставлення. Ці мовні дії відзначаються низкою маркерів, таких як наказова форма дієслів та використання складених звертань. До того ж, вони мають меліоративний відтінок, якому надають присвійні займенники, наприклад «моя» чи «моє», і використовують зменшено-пестливі суфікси для підсилення доброзичливого тону та стосунків. Наприклад: *«–Мотре! вставай, моя дитино, затопи в печі, та як будеш розкладать дрова, то поклади на двох полінах переклад, та вибирай, моє серденько»* [1, с. 14]

Зважаючи на концепт «реактивного насилля», автором якого є Е. Фромм, можемо стверджувати, що мирнота між Мотрею й Кайдашихою була просто неможливою, адже взаємна агресивність жінок спричинена тим, що вони обидві прагнули фактично однієї й тієї ж мети – захистити свою сім'ю. Це свого роду

«замкнене коло подій», коли жінка у відповідь на агресію захищає себе, а для захисту теж обирає агресію [52].

Для досягнення слухняності дітей старше покоління Кайдашів часто використовує «жорсткі» тактики, поєднуючи їх у різних комбінаціях. Ці підходи включають у себе надання жорсткого наказу або введення заборон, які часто супроводжуються погрозами. При цьому інвективна лексика та фразеологія часто використовуються для підкріплення цих «жорстких» вимог і наказів. Наприклад: *«Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю!»* [1, с. 33].

Аналіз мовлення старшого сина, Карпа Кайдаша, відтворює нам унікальний образ цього персонажа у повісті, дозволяючи передати його характер, психологію та соціокультурний контекст. Карпо володіє розмовним стилем мовлення, використовуючи просту лексику та фразеологізми, що є характерними для розмовної української мови селянського середовища. Його вислови вражають своєю прямолінійністю й грубістю, які відзначають його як жорстокого і невитриманого персонажа. Наприклад: *«Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копистка, руки, як кочерги, сама, як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять»*, *«Хіба моя жінка курка, щоб я їй крила обборкав»*, *«Не лізь, бо задушу, іродова душе!»* [1, с. 36]. Мовлення Карпа відзначається відвертістю та прямолінійністю, він не обмежується соціальними нормами чи прикрасами у спілкуванні, а виражає свої думки та переконання безпосередньо та без церемоній.

Мовлення Мотрі віддзеркалює її характер і соціокультурний контекст, в якому вона перебуває, а також підкреслює її роль в сімейній динаміці та селянському житті. Основною рисою Мотрі, що впливає на її мовленнєву взаємодію, є її характер, який можна охарактеризувати як «гострий, як перець» [6]. Мотря використовує дуже просту лексику, що властива селянам. Її слова та фрази відзначаються відсутністю прикрас. Її лайка завжди є прямолінійною. *«Ба*

не дам! Хіба будемо битись, чи що?», «Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою!», «Карпе! Чи ти чуєш, чи тобі позакладало?» [1, с.47]

Більше того, Мотря використовує прямі, свідомі погрози до дітей: *«...бо я нарву кропиви, та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, кудюю втікати» [1, с. 20].* **Погроза** – одна з найбільш яскравих ознак конфлікту. Важливим також є те, що перед погрозою Моря каже: *«Зараз повикидайте..!»* Використовуючи спонукальну конструкцію та погрожуючи, вона чинить психологічний тиск, описує фізичне покарання у випадку невиконання її примусів. Вдаючись до таких семантично жорстоких мовних конструкцій, Мотря спонукає опонентку, Мелашку, беззаперечно втрутитися в конфлікт. Така поведінка характерна індивідам, що звикли провокувати конфлікти.

Головним аспектом мовленнєвої взаємодії Мотрі з іншими персонажами повісті «Кайдашева сім'я» є її постійні конфлікти із свекрухою, що відображають складність сімейних відносин і соціокультурну специфіку селянського життя, де конфлікти та непорозуміння є невід'ємною частиною побуту. *«Постривай же, свекрухо, не буду я більше для твоєї панської шкури на тонке полотно прясти»*, [1, с. 63] *«Я перебила! Нехай не лазить в мій огород. Оце вам за мого півня»*, *«Ще й та обзивається! Мовчала б уже та не гавкала» [1, с. 82]*

Таким чином молодше покоління, взаємодіючи конфліктно зі своїми батьками, вдається до стратегії досягання рівності. Ця послідовна комунікативна поведінка особливо характерна для Карпа та Мотрі, які є зрілими особистостями і відчують себе психологічно освідомленими.

Стратегія досягання рівності молодшого покоління виявляється у таких тактиках: констатація реального стану подій, що виражається через логічні запитання та опис ситуації. Особливу роль у цьому відіграють фразеологізми, які точно та образно відображають стан і поведінку співрозмовників. Наприклад:

«Хіба ж я дурно їм ваш хліб? Од ранку до вечора й рук не покладаю..» [1, с.]; опора, яка реалізовується у спокійному запереченні та пропозиціях із розподілу праці, як у такій трансакції: *«А я вам, мамо, не наймичка. Я й в своїй матері не була наймичкою»*; акцентування дорослості й нагадування про статус одруженого чоловіка, а не дитини: *«Тату, в Мотрі є чоловік, – сказав понуро Карпо»* [1, с. 47].

Аналізуючи особливості мовленнєвої взаємодії Лавріна Кайдаша, молодшого сина, у повісті «Кайдашева сім'я», можна виявити його парадоксальний характер, бажання бути кращим, ніж він є насправді, та його соціальну нестійкість в контексті села. Лаврін відзначається вишуканим стилем мовлення, використовуючи складні речення, вирази та лексику, що свідчить про його прагнення виглядати інтелектуально та культурно. Однак, цей псевдоінтелектуалізм часто призводить до комічних ситуацій, адже Лаврін не завжди розуміє те, що говорить. *«Нащо? Ваша частка і моя частка; ви сьогодні господар, а я завтра»*, *«Не питай старого, а питай бувалого»* [1, с.74]. Лаврін часто використовує метафори, образи та алегорії в своєму мовленні. Він намагається робити свої вислови яскравими та образними, щоб вражати інших своєю інтелектуальністю та креативністю. *«І де ти, красо, вродилася! З твоїми шовковими бровами; коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе й там упіймаю»*, *«Мелашко! промовив Лаврін тихим голосом. Як побачив я тебе над водою, то неначе з криниці погожої води напився»* [1, с. 43].

Лаврін Кайдаш використовує мовлення як інструмент для досягнення конкретних цілей та вирішення проблем. Його лайка допомагає йому комунікувати з іншими персонажами повісті та вирішувати конфлікти або питання. *«Твого розуму не спитали, бо свого, бач, нема»*, *«Якого ти нечистого полохаєш наших курей!»* [1, с. 89].

Мелашка, дружина Лавріна, – це один із жіночих персонажів, яка постійно відчуває боязнь перед свекрухою Кайдашихою та іншими членами сім'ї,

особливо перед свекрухою, яка впливає на рішення Лавріна та контролює домогосподарство. Мелашка володіє простим стилем мовлення та не робить надмірних вимог чи претензій. Вона є скромною жінкою, яка приймає своє становище у сім'ї й селі. У повісті Мелашка не є центральним персонажем, і її роль в сюжеті дещо обмежується в основному, побутовими аспектами життя, проте автор дещо романтизує стиль її мовленнєвої взаємодії, що проявляється у розмовах з Лавріном на етапі їх знайомства: *«Коли я твій голос коло двора почую, я зараз вилину до тебе»* [1, с.63].

У мовленні Мелашки можна спостерігати обмежену мовну активність. Вона не завжди активно виражає свої думки, а частіше виконує роль слухача або виконавця домогосподарських обов'язків, проте автор все таки долучає Мелашку до сімейних конфліктів, у яких вона проявляє себе відважно: *«Брешеш, брешеш, як стара собака! Та й брехати добре не вмієш! У тебе й до того розуму та хисту нема», «А хоч би й поясом, що тобі до того! Не буду мести твоєї половини сіней та виносить твого сміття»* [1, с. 27].

У повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» Мелашка іноді виражає своїм безсилля в різних ситуаціях, коли вона відчуває себе беззахисною або вразливою. Її мовлення виражає стан невпевненості та залежності від долі.

Особливості мовленнєвої взаємодії головних героїв повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького ретельно відтворюють соціокультурний контекст сільського життя ХІХ століття поєднуючи у собі комічний аспект. Мовлення героїв, таких як Маруся Кайдашиха, Омелько Кайдаш, Карпо та Лаврін Кайдаш, Мотря та Мелашка відображає їхні характери, статус у сім'ї та у суспільстві, а також взаємини між ними.

Наприклад, Маруся та Омелько використовують лайливу лексику та грубість у мовленні, що відображає її просте сільське походження, в той час як Лаврін обирає вишуканий стиль мовлення, прагнучи виглядати інтелектуально. Карпо – простий грубий чоловік, який спілкується простою мовою, яка

характеризується беземоційністю. Мотря має характер «із перцем», напротивагу Мелашці, яка в більшості випадків покірно мовчала.

Мовні маркери у творі відображають конфлікти поколінь та взаємодію в родині Кайдашів, де старше покоління використовує «жорсткі» тактики у спілкуванні з молодшим поколінням, яке застосовує стратегію досягання рівності. Це сприяє глибшому розумінню динаміки внутрішнього конфлікту в сім'ї та розвитку персонажів.

Взаємодія між персонажами характеризується частими конфліктами та непорозуміннями, які виникають у зв'язку з їхніми ролями та поглядами на сімейні справи. Ця особливість взаємодії відображає реалії життя селянської сім'ї в умовах того часу. Усі ці особливості мовлення героїв глибоко впливають на сюжет та допомагають читачеві краще зрозуміти характери та внутрішні світи цих персонажів, а також долі сім'ї Кайдашів у суворих умовах сільського життя поєднуючи це з комічною стороною сюжету.

ВИСНОВОК

Підсумовуючи, зазначмо, що в результаті проведеного дослідження головна мета роботи була досягнута. Проведена наукова робота містить розвідку мовленнєвих особливостей персонажів повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» під час сімейно-побутових конфліктів, які ми розглянули з погляду лексикологічних, синтаксичних та фразеологічних мовних конфліктогенів. Більше того, у нашому дослідженні нам вдалося схарактеризувати особливості конфліктного мовлення головних персонажів повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».

У процесі розвідки було проаналізовано теоретико-доктринальні принципи дослідження мовленнєвої поведінки. У першому розділі ми з'ясували основні постулати лінгвоконфліктології як науки, визначили причини виникнення конфліктів, розв'язали теоретичну дилему із визначенням понять «конфлікт», «сеперечка», «сварка», «розбіжність» та визначити ключові розбіжності між цим поняттями. Більше того, нам вдалося якомога ґрунтовно проаналізувати типологію конфліктів, зокремо сімейно-побутових.

Цінність результатів дослідження й аналізу конфліктів у повісті «Кайдашева сім'я» полягає у тому, що вони можуть бути цінними не лише для лінгвоконфліктології, а й для прикладної психології, адже кожен художній конфлікт відображає життєвий, а конфліктно спрямований художній діалог реалістично відтворює спонтанне розмовно-діалогічне мовлення. Тому результати нашої розвідки можуть бути корисні для аналізу міжособистісного сімейно-побутового конфлікту, який щоденно відбувається між мовцями у реальному житті.

Художній діалог (як одна зі сфер вияву конфлікту) є субститутом реального природного діалогу з кількох причин. По-перше, до художнього діалогу входить досвід автора у природних діалогах, по-друге, канон правил

комунікативної поведінки однаковий як для природного, так і для художнього діалогу.

У рамках дослідження було проведено обширну роботу зі збору та аналізу наукових джерел з лінгвоконфліктології та конфліктології. Ми успішно провели ретельний аналіз праць українських мовознавців у галузі лінгвоконфліктології, розкрили питання становлення лінгвоконфліктології на основі конфліктології та вирішили термінологічну дилему, пов'язану з тлумаченням понять «конфлікт», «суперечка», «сварка», «розбіжність» та «протистояння». Наш теоретичний аналіз містив опис причин конфліктів, узагальнення різних підходів до класифікації конфліктів та надання максимально вичерпної класифікації. Все це слугувало основою для подальшого аналізу конфліктної мовленнєвої поведінки в сімейно-побутовому середовищі на прикладі повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького.

Використовуючи наші теоретичні знання, ми розробили методику для аналізу мовленнєвої поведінки в сімейно-побутовому конфлікті. Підходом до виявлення конфліктогенів був детальний дистрибутивний аналіз лексичних, синтаксичних та фразеологічних одиниць мовлення, які в своїй конотації несли значення або навмисної образи, або навмисної погрози, або через свою експресивність ставали каталізаторами конфлікту.

За допомогою розробленої методики для аналізу мовленнєвої поведінки в сімейно-побутовому конфлікті ми провели докладний аналіз мовленнєвих особливостей головних персонажів повісті «Кайдашева сім'я».

Методика дозволила нам ретельно проаналізувати, як мовленнєва поведінка персонажів впливає на розвиток конфлікту в повісті.

У ході дослідження мовленнєвої поведінки героїв повісті «Кайдашева сім'я» було виявлено цікаві результати, особливо у контексті лексичних та синтаксичних особливостей. Одним із ключових аспектів, на який ми зосередили увагу, була лексика та її ілокутивна та перлокутивна функція.

Щодо лексичного аспекту, ми виявили наявність ілюктивних лексем, які мали прямий вплив на акти мовлення та інтенції героїв. Це були слова та вирази, спрямовані на вираження образливості, загрози, агресії.

Із синтаксичного погляду важливим виявилось виявлення виразів з відкритою загрозою фізичної розправи, зазвичай виражених складнопідрядними реченнями причини та умови. Ці речення створювали напружену та конфліктну атмосферу, передаючи читачеві реальний ступінь напруженості та загострення відносин між персонажами.

Також виявили риторичні питальні речення, які виконували функцію прихованого твердження чи заперечення, підкреслюючи непорозуміння та конфліктність у взаємодії персонажів. Звертання також були визначені як важливий елемент мовленнєвого конфлікту, а саме: ми довели, що частотність вживання звертання в пейоративному значенні прямо пропорційне рівню конфліктності

Визначаючи специфіку впливу мовленнєвої поведінки на розвиток сюжету та характеристикацію героїв повісті, ми виявили, що мовленнєва поведінка героїв повісті «Кайдашева сім'я» має є ключовим катализатором дії та взаємин між героями, вона визначає тон і настрій у взаємодії між персонажами

Специфіка впливу мовленнєвої поведінки полягає в тому, як герої обирають слова, якими вони висловлюють свої думки та емоції. Акцент на агресивності, загрозах та образливості у мовленні сприяє ескалації конфліктів та додає напруженості в сюжеті. Звернення до загострених тем та негативних оцінок у мовленні героїв підсилює драматичність подій та визначає розвиток інтриги.

Мовленнєва поведінка також визначає характеристику героїв. Спосіб, яким вони виражають свої переконання, образи та емоції, формує читацьке яскраве уявлення про їхні внутрішні стани та психологічні особливості. Взаємодія героїв через мовленнєву поведінку дозволяє читачеві легше відчути і відтворити динаміку взаєможивань та внутрішній конфлікт кожного персонажа.

Таким чином, мовленнєва поведінка є не лише інструментом для передачі мовного аспекту конфлікту, але й ключовим елементом, який формує характери, розкриває мотивації героївта визначає події у вигляді живого та динамічного сюжету.

Результати нашого дослідження мають потенційну користь для різних наук. Розроблена методика аналізу мовленнєвої поведінки в сімейно-побутовому конфлікті надає засоби для глибокого розуміння вербальних аспектів конфлікту. Детальний дестрибутивний аналіз лексичних, синтаксичних та фразеологічних одиниць дозволяє виявити конфліктогенні елементи, а також розпізнати ті мовленнєві засоби, які можуть викликати агресивну чи ескалаторну реакцію учасників конфлікту.

Отже, наше дослідження глибше розкриває зв'язок між мовленнєвою поведінкою та конфліктами, що може служити основою для подальших досліджень у лінгвоконфліктології, сприяючи розвитку та удосконаленню теорії вербальних конфліктів та їх аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандурка А. М. Конфліктологія: наук. посіб. Харків: Фртуна-прес, 1997. 356 с.
2. Баркасі В. В., Каленюк С. О., Коваленко О. В. Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів. Миколаїв, 2017. 122 с.
URL: http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/328/1/Баркасі, Каленюк, Коваленко_Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів.pdf (дата звернення: 07.12.2023).
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. Київ: Академія, 2004. 372 с.
4. Березовська Л. І., Юрков О. С. Психологія конфлікту: навч.-метод. посіб. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.
5. Берлач А. І., Кондрюкова В. В. Конфліктологія. Київ: Університет «Україна», 2007. 203 с.
6. Бігунова О. Д. Комунікативна конфліктна взаємодія: етапи та стадії розвитку: стаття. Рівне. 2018. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/psihol-visnik-19-2018-4.pdf> (дата звернення: 05.12.2023).
7. Білоконенко Л. А. Лінгвокультурне поле конфлікту. *Записки з українського мовознавства*. 2017. №2. С. 156-164.
8. Білоконенко Л. А. Український міжособистісний конфлікт (стилістика, моделі, комунікації, запобігання): монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Кривий Ріг, 2019. 185 с.
9. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2015. 335 с.
10. Ващенко И. В., Гиренко С. П., Хамальян Р. А. Общая конфликтология: наук. посіб. Харків: Модель Вселенной, 2000, 512 с.

11. Вихованець І. Р. Речення. Українська мова: енциклопедія; [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 548.
12. Вихованець І. Р. Речення. Українська мова: енциклопедія; [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 548.
13. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс в українській художній прозі ХХ – початку ХХІ століття: монографія. Київ: Наукова думка, 2019. 358 с.
14. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти: монографія. Київ: ВД Д. Бураго, 2018. 404 с.
15. Войцехівська Н. К. Моделі комунікативної поведінки в конфліктному дискурсі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2013. №18. С. 327-333.
16. Войцехівська Н. К. Провокативні питання в конфліктному діалогічному дискурсі. *Південний архів*. 2017. №68. С. 12-17.
17. Войцехівська Н. К. Термін «конфлікт» серед інших понять негармонійного ускладненого спілкування. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2016. No 4. С. 53-63.
18. Гарбера І. В. Теоретико-методологічні засади лінгвоконфліктології як галузі сучасної прикладної лінгвістики. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 182-183.*
19. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
20. Герасіна Л. М., Требін М. П. Конфліктологія: навчал. посіб. Харків: Право, 2012. 128 с.
21. Горбач С. С. Заперечення як основоположна установка мовця при здійсненні мовленнєвого акту відмови. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2007. №4. С. 224-229.

22. Гуйванюк Н. В. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія. Вісник Львівського ун-ту. 2006. Вип. 38. Ч. II. С. 37–46.
23. Долгушева О. В. Родинна сварка у творах І. Нечуя-Левицького у світлі конфліктології та культурології. Вісник Запорізького державного університету. Сер. Філологічні науки. 2004. №2. С. 60-65.
24. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2005. 456 с.
25. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: монографія. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2006. 386 с.
26. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 706 с.
27. Жайворонок в. В. Українська етнолінгвістика: нариси; НАНУ, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини; [відп ред. Г. 11. Півторак]. Київ: Довіра, 2007. 264 с.
28. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. 1. Історична граматики української мови: посібник. Київ: Вища школа, 1980. 319 с.
29. Загальна конфліктологія: навчал. посіб. / за ред. І. В. Ващенко, С. П. Пренка. Харків: Оригінал, 2001. 384 с.
30. Загальне поняття мовної особистості. Застровська С.О., Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки : Мовознавство 6 (1), 159-163, 2011.
31. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології: Монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 136 с.
32. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 439 с.
33. Конфліктологія: навч. посіб. / Берлач А. І., Кондрюкова В. В., Криволапчук В. О., Поліщук О. Г. Одеса: ОДУВС, 2010. 162 с.
34. Конфліктологія: навч. посіб. / Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Торженко А. М. Київ: КНЕУ, 2003. 315 с.
35. Конфліктологія: підруч. / Герасіна Л. М. та ін. / за ред. Л. М. Герасіної і М. І. Панова. Харків: Право, 2002. 256 с.

36. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту. *Studia Linguistica*: зб. наук. праць. Київ, 2008. С. 48–53.
37. Космеда Т. А. Актуальна проблематика української лінгвоконфліктології. *Граматичні читання – X*: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., 16-17 трав. 2019 р. Вінниця, 2019. С. 102-106.
38. Космеда, Халіман 2013 – Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. *Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики)*. Дрогобич : Коло, 2013. 226 с.
39. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. Київ: Академія, 2001. 386 с.
URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Kocherhan_Mykhailo/Vstup_do_movoznavsta.pdf?PHPSESSID=ag7qn7f0vj0a28pu32gfn2fd35 (дата звернення: 09.12.2023).
40. Лазаренко В. В., Миколайчук А. М. Інвективна лексика в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Сер. Лінгвістичні науки*. 2011. №13. С. 204-210.
41. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. *Практическая психология конфликта*: навчал. посіб. Київ: МАУП. 2000. 256 с.
42. Матвійчук Т. Ф. *Конфліктологія: навч.-метод. посіб.* Львів: Видавництво «Галич-прес», 2018. 76 с.
43. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. № 7. С. 2-4.
44. Мацько Л. І., Кравець Л. В. *Культура української фахової мови*. Київ: Академія, 2007. 360 с.
45. Миронова О. М. *Конфліктологія : навчальний посібник*. Харків: ХНЕУ, 2011. – 168 с.
46. *Міфологія: навчал. посіб. / за упоряд. О. Дарморіз*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 248 с.

47. Нагель В. В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2008. 202 с.
48. Пірен М. І. Конфліктологія: підручник. Київ: МАУП, 2007. 360 с.
49. Тараненко К. В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. №2(10). С. 60-64.
50. Форманова С. В. Інтелектуальна інфектива як аспект образи в мовній особистості. II Міжнар. наук.-практич. конф. «Мова і міжкультурна комунікація. 2012. URL: http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_formanova.htm (дата звернення: 06.12.2023).
51. Форманова С. В. Лінгвокультурологія як нова галузь прикладної лінгвістики. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14.
52. Фромм Е. Втеча від свободи. Київ: КСД, 2019. 288 с.
53. Хмара В. назви тварин (зоосемізми) у фразеологічних одиницях сучасної англійської мови: лінгвокультурологічний аспект. Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов: зб. II Всеукр. наук.-практич. конф. ЖДУ ім. І. Франка, 25 лют. 2011. Житомир, 2011. С. 378-380.
54. Чайка Л. В. Вербальні конфлікти: комплексний лінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія*. 2015. №1155. С. 197-220.
55. Чайка Л. В. Методологічні основи лінгвоконфліктології. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. 2013. С. 160-167.
56. Шульжук Н. В. Комунікативно-прагматичні виміри конфлікту як результату мовленнєвої агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологічна*. 2022. Вип. 13(81). С. 346-350.

57. Якимович-Чапран Д. Лінгвокультурні конотації українських демономенів (на матеріалі лексеми чорт). *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. №4. С. 118-131.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. URL: [nечуу-levytskyу-ivan-semenovych-kaydasheva-simia907 \(1\).pdf](#) (дата звернення: 06.07.2023).